

FÜTÜVVET/AHİLİK - TASAVVUF İLİŞKİSİ VE İKTİSADİ HAYATA DAİR BAZI ÇIKARSAMALAR: FARKLI DİLLERDE YAZILMIŞ BAZI FÜTÜVVETNAMELER ÜZERİNE BİR İNCELEME

Ekrem ERDEM^a
Erciyes Üniversitesi, Türkiye

MAKALE BİLGİSİ

Makale Geçmişi:

Başvuru: 13 Tem 2022

Kabul: 8 Eyl 2022

Makale Türü:

Araştırma Makalesi

JEL Sınıflandırma:

Q01

G21

O16

Z12

Anahtar Kavramlar:

Fütüvvet,

Ahilik,

Fütüvvetnameler,

Tasavvuf,

Esnaf Teşkilatı,

İslam İktisadi

ÖZ

Gençlik, yiğitlik, mertlik, cömertlik, fedakârlık, diğerkamlik ve yardımseverlik gibi anlamları ifade eden fütüvvet, geçmişte farklı zamanlarda ve coğrafyalarda farklı zümreler eliyle farklı anlamlar kazanmıştır. Bunlar içerisinde sufi fütüvvet geleneği hem yazılı kaynaklarda hem de yaşam biçimi ve teşkilatlanmada en köklü ve yaygın olanıdır. Bu çalışmada, fütüvvetin ya da ahiliğin en önemli kaynağı olarak fütüvvetnamelerde bahsedilen ilkeler ve ritüellerden hareketle fütüvvet ve tasavvuf ilişkisinin incelenmesi ve buradan iktisadi hayata dair olası çıkarsamaların elde edilmesi amaçlanmıştır. Bu itibarla, fütüvvetnamelerdeki dil ve anlayış farklılıklarını da dikkate alarak Arapça, Farsça ve Osmanlı Türkçesi'nde yazılmış toplam on beş fütüvvetname üzerine bir araştırma yapılmıştır. Elde edilen bulgular göstermiştir ki, fütüvvet-ahilik anlayışı ve fütüvvetnameler özü itibariyle tasavvufun vazettiği temel ahlak ve edep kurallarına dayanmaktadır. Aslında, fütüvvet anlayışının İslam dünyasının farklı toplum kesimlerinde ve devlet yönetiminde geniş kabul görmesini sağlayan en önemli unsur da tasavvuf hareketi ile olan yakınlığı olmuştur. Özellikle büyük mutasavvıfların tanımladığı fütüvvet anlayışı insanlıkta kemali (insan-ı kâmil olmayı) amaçladığı için, bazı müellifler fütüvvet-ahi teşkilatını fütüvvet tarikatı olarak nitelendirmiştir. Fakat bizim de katıldığımız hâkim görüş, İslam tarihinin hiçbir devrinde fütüvvetin standart bir tarikat haline gelmediği, ancak benzer ahlaki ilkelere ve edep kurallarına göre oluşturulmuş, sosyal ve iktisadi işlevleri öne çıkmış sivil bir yapı olduğudur.

<https://doi.org/tr/10.54863/jief.1143438>

^a **Sorumlu Yazar:** Prof. Dr., Erciyes Üniversitesi, E-posta: ekremerdem@erciyes.edu.tr:

<https://orcid.org/0000-0002-5876-8747>

Kaynak göster: Erdem, E. (2022). Fütüvvet/Ahilik - Tasavvuf İlişkisi ve İktisadi Hayata Dair Bazı Çıkarımlar: Farklı Dillerde Yazılmış Bazı Fütüvvetnameler Üzerine Bir İnceleme. *İslam Ekonomisi ve Finansı Dergisi*, 8(2), 185-222, <https://doi.org/tr/10.54863/jief.1143438>

© IZU Uluslararası İslam Ekonomi ve Finansı Araştırma ve Uygulama Merkezi. Tüm Hakları Saklıdır.

**RELATIONSHIP BETWEEN FUTUWWA/AKHISM AND SUFISM, AND
SOME INFERENCES ABOUT ECONOMIC LIFE: A RESEACH ON SOME
FUTUWWATNAMAS IN DIFFERENT LANGUAGES**

Ekrem ERDEM^b
Erciyes University, Turkey

ARTICLE INFO

Article history:

Received: 13 Jul 2022

Accepted: 8 Sep 2022

Article Type:

Research Article

JEL Classification:

Q01

G21

O16

Z12

Keywords:

Futuwwa,
Akhism,
Futuwwatnamas,
Sufism,
Islamic Guild,
Islamic Economics

ABSTRACT

Futuwwa gained different meanings by different groups in different times and geographies in the past. Among these, the tradition of sufi futuwwa is the most rooted and widespread in both written sources and lifestyle and organization. In this study, it is aimed to examine the relationship between futuwwa and sufism, based on the principles and rituals mentioned in futuwwatnamas as the most important source of futuwwa or akhism and to obtain possible inferences about economic life from this relationship. In this respect, the study was conducted on a total of fifteen futuwwatnamas written in Arabic, Persian and Ottoman Turkish, considering the differences in language and understanding in the futuwwatnamas. The findings have shown that the understanding of futuwwa/akhi understanding and futuwwatnamas are essentially based on the basic moral and decency rules laid down by sufism. In fact, the most important factor that enabled the understanding of futuwwa to be widely accepted in different segments of society and in the state administration of the Islamic world was its closeness with the sufi movement. Since the concept of futuwwa, defined especially by the great mystics, aims at perfection in humanity, some authors have described the futuwwa/akhi organization as a sect of futuwwa, although the prevailing view was not.

<https://doi.org/tr/10.54863/jief.1143438>

^b **Corresponding Author:** Professor., Erciyes University, E-mail: ekremerdem@erciyes.edu.tr, :
<https://orcid.org/0000-0002-5876-8747>

To cite this article: Erdem, E. (2022). Relationship Between Futuwwa/Akhism and Sufism, And Some Inferences About Economic Life: A Reseach on Some Futuwwatnamas in Different Languages, *8(2)*,185-222, <https://doi.org/tr/10.54863/jief.1143438>

© IZU International Research Center for Islamic Economics and Finance. All rights reserved.

GİRİŞ

Fütüvvet, Arapça'da genç, yiğit, mert, delikanlı, cömert, fedakâr, yardımsever gibi manaları olan feta kelimesinden gelir. Fütüvvet ise, lügatte gençlik, yiğitlik, mertlik, delikanlılık, cömertlik, fedakârlık, yardımseverlik gibi anlamları ifade ederken, ıstılahta Allah'ın emirlerine ve Peygamberin sünnetine göre yaşamak ve bu yolun yolcularıyla birlikte olmak şeklinde kabul edilmiştir. Daha önemlisi, böyle bir inanışın ve yaşam biçiminin İslam'ın ilk dönemlerinden itibaren farklı formatlarda da olsa, İslam toplumlarında kurumsal bir kimliğe bürünerek bireysel ve toplumsal hayatın neredeyse tüm alanına tesir edebilmiş, hatta bir dereceye kadar kamu yönetiminde de itibar görmüştür. Anadolu fütüvveti olarak bilinen Ahilik ise, bunun Anadolu'da Selçuklu ve Osmanlı dönemlerinde Türkler tarafından aynı misyonu yerine getirmek amacıyla oluşturulmuş, fakat daha ziyade esnaf ve zanaatkar zümreleri arasında iş hayatının belli standartlar ve ahlaki esaslar çerçevesinde yürümesini esas alan teşkilatlanmış halidir. Fütüvvet ve veya Ahilik, günümüzde hala özlemlerle anılmakta ve karşılaşılan sorunların çözümüne ne gibi katkılar sunabileceği tartışılmaktadır.

Fütüvvetin ve ahiliğin menşei, tarihte geçirdiği evreler ve anlam değişiklikleri, zaman, mekân ve mensup zümrelerin niteliğine bağlı olarak farklı değerlendirmelere tabi olduğu bir gerçektir. Buna bağlı olarak, fütüvvet anlayışının en temel kaynağı olarak fütüvvetnamelerin de içerik bakımından zamanın ve mekânın ruhuna uygun olarak zamanla farklılık gösterdiği de bilinen bir gerçektir. Fakat değişmeyen bir gerçek var ki, o da İslam toplumlarında görülen fütüvvet anlayışının temel İslami değerlere ve genel olarak da tasavvuf ahlakına uygun bir yaşam biçimi üzerinden organize olmuş kitlelere hitap ettiğiidir. Aynı durum, elbette fütüvvetnamelerin içeriğine de yansımıştır. Bu itibarla, fütüvvetnameler dil, üslup ve içerik bakımından genel olarak tasavvuf ehlinin pek yabancı olmadığı ahlaki normlar ve buna uygun edep ve erkan esas alınarak hazırlanmıştır. Elbette fütüvvetnamelerin içeriğinde zaman ve mekânın siyasi ve dini inanış biçimlerinde meydana gelen değişikliklere bağlı olarak farklılaşmalar oluşmuştur. Bu manada özellikle İran Safevî Devletinin siyasi propaganda amacına dönük yaymaya çalıştığı aşırı Şii-Alevi inanç motiflerinin bazı fütüvvetnamelerde görmek mümkündür.

Ancak, mevcut çalışmada bu tartışmalardan mümkün olduğunca uzak durarak, bu eserlerin içeriğinde yer alan sufi ilkeler ve ritüeller incelenmiştir. Bu kapsamda beşi Arapça, beşi Farsça (Avarifü'l-Maarif ile birlikte altı) ve beşi de Osmanlı Türkçesi olmak üzere, toplam on beş

meşhur fütüvvetnamenin içeriği taşıdığı tasavvufi dil bakımından araştırılmış ve analiz yapılmıştır. Son olarak, fütüvvet ve ahilikle tasavvuf arasında inanç ve ritüeller bakımından benzerlikler ve farklılıklar ele alınmıştır.

Fütüvvetin/Ahiliğin Kaynakları ve Fütüvvetnameler

Fütüvvet geleneğinin beslendiği birçok kaynak vardır. Daha önce yayınladığımız bir çalışmamızda bu kaynakları şöyle sıralamış ve anlatmıştık (Erdem, 2021d):

- Fütüvvetnameler,
- Temel İslami kaynaklar: Kur'an, hadisler ve tarih eserleri,
- Sufi ve fütüvvet risaleleri,
- Destanlar,
- Vekâyinâmeler (kronikler),
- Ahi şecerenameleri,
- Ahi icazetnameleri,
- İbni Battuta Seyahatnamesi,
- Muallim Cevdet'in İbni Battuta Seyahatnamesine yazdığı zeyl (ek),
- Evliya Çelebi Seyahatnamesi,
- Ahi Evran'a ait olduğu iddia edilen kitaplar,
- Çeşitli fermanlar, beratlar ve vakfiyeler gibi muhtelif tarihi belgeler ve
- Daha sonraki yıllarda farklı bilim adamları tarafından yazılmış eserler.

Bunlar içerisinde fütüvvetin en önemli ve en zengin kaynağı kuşkusuz fütüvvetnamelerdir. Fütüvvetnameler, fütüvvet fikri etrafında oluşan farklı sosyal tabakaları, meslek gruplarını ve bunların inançlarını, törelerini ve sembolik yaşam biçimlerini, ritüellerini konu edinen, fütüvvet/ahilik teşkilatı mensuplarının uyması gereken usul ve erkanı içeren nizamnamelerin (yönetmeliklerin) yer aldığı eserlerdir. Bu belgeler esasında fetanın günün her anında her alanda uyması gereken geniş edep kurallarını ihtiva eder. Bu bakımdan bu eserler bir tür *edepnameler*dir ya da edep ilmihalleri ya da yönergeleridir.

Farklı zamanlarda, farklı toplumlarda ve sahiplenen farklı toplum kesimleri tarafından farklı telakki edilebilen fütüvvet anlayışına bağlı olarak, fütüvvetnameler de farklı içerik ve yöntemlerde yazılabilmektedir.

Söz konusu ayırımı çok farklı şekillerde tasnif etmek mümkündür. Daha önce yayınladığımız bir çalışmamızda bu tasnifi şöyle yapmıştık (Erdem, 2021d):

- Genel veya belli bir mesleğe özgü yazılmış olmalarına göre,
- Belli ülke, bölge veya şehirlere özgü oluşlarına göre,
- Mensur veya manzum olarak kaleme alınmış biçimlerine göre,
- Tarihi kronolojiye göre ve
- Yazıldıkları dillere göre fütüvvetnameler.

Burada dikkate alınan sınıflama, yazıldıkları dillere göre tarihi kronoloji içinde Arapça, Farsça ve Türkçe yazılmış sufi ve diğer önemli fütüvvetnamelerdir. Mevcut çalışmada bu eserlerin sadece içeriğinde yer alan sufi ilkeler ve ritüeller incelenmiştir. Bu kapsamda beşi Arapça, beşi Farsça (*Avarifü'l-Maarif* ile birlikte altı) ve beşi de Osmanlı Türkçesi olmak üzere, toplam on beş (*Avarif* ile birlikte on altı) meşhur fütüvvetnamenin içeriği taşıdığı tasavvufi dil bakımından araştırılmış ve analiz edilmiştir.

Arapça Fütüvvetnamelerde Fütüvvet ve Tasavvuf İlişkisi

Bu kısımda Arapça olarak yazılmış çok önemli beş tasavvufi fütüvvetnamede fütüvvet-tasavvuf ilişkisi ele alınacaktır. Bunlardan ikinci sırada yer alan *Kuşeyri Risalesi* aslında müstakil olarak fütüvvetname olarak görülmesi de içerik bakımından tasavvufi bir fütüvvetname olarak değerlendirilebileceğinden ya da hem fütüvvet hem de tasavvuf çalışmaları için birinci derece önemli bir kaynak olarak bilindiği için, listeye dahil edilmiştir. Aşağıda yer alan beş eserin bizzat kendisi üzerinden değerlendirmeler yapılacaktır:

- Ebu Abdurrahman *es-Sülemi'nin "Kitabu'l-Fütüvve"*si,
- Abdülkerim *Kuşeyri'nin Kuşeyri Risalesi*,
- Hacı Abdullah el-Ensari *el-Herevî'nin Kitabü'l-Fütüvve*'si,
- Ahmed b. İlyas en-Nakkaş *el-Hartburti'nin "Tuhfetü'l-Vasaya"*si,
- Muhyiddin M. İbni Arabî'nin *Fütuhat-ı Mekkiyye*'si.

Sülemî'nin Kitabu'l-Fütüvve'si

Sufilerin fütüvvete dair düşüncelerini yazılı hale getiren ve ilk Arapça fütüvvetname olarak da bilinen eser, tasavvufun öncülerinden Ebu Abdurrahman Muhammed b. Hüseyin b. Musa es-Sülemi en-Nusaybiri'nin (ö. 1021 veya 1031) *Kitabu'l-Fütüvve*'sidir. Sülemi'nin fütüvvetnamesi, Süleyman Ateş tarafından *Tasavvufta Fütüvvet* adıyla Türkçe'ye çevrilmiş ve 1977 yılında basılmıştır. Kitap beş

cüzdenden/bölümden oluşmaktadır. Kitap, önce “*Fütüvvet davetine ilk koşanların, müriüvvet ahlak ve şerefini koruyanların ilki ... Adem’dir ...*” diye başlar ve Peygamberimize kadar 25 peygamberi silsiletten zikrettikten sonra, bunlara Hâbil’i, Ashab-ı Kehfî, Ruh ve Mesih ile Ebu Bekir, Ömer ve Ali’yi ekler. Ardından fütüvveti “*(Allah’ın) emirlerine uyma, güzel ibadet, her kötülüğü bırakma, zahiren ve batınen, gizli ve açık ahlakın en güzeline sarılmadır*” diye tanımlar ve ‘her hal ve her vaktin bizden bir çeşit fütüvvet istediğini, dolayısıyla fütüvvetsiz hiçbir halin olmadığını’ söyleyerek (Sülemi, 1977, 22-24), fütüvveti esasında *İslami bir yaşam biçimi* olarak sunar. Sonra da kitabın sonuna kadar *fütüvvetin gereklerini* toplam 120 ilke olarak sıralar (Erdem, 2021c, 93-94).

Bu ilkelerin her biri aynı zamanda İslam ahlakının ilkeleri olup, genel olarak Müslüman bir şahsiyette³ ve bir sufide bulunması gereken hususiyetlerdir⁴. Kitabın bir yerinde ifade edildiği gibi, güzel ahlakın unsurları ayetler, hadisler ya da önemli mutasavvıfların sözleri ile izah edilmektedir. Bu itibarla, *Kitabu’l-Fütüvve* önemli bir tasavvufî fütüvvet örneğidir. Müellifin sadece büyük bir mutasavvıf değil, aynı zamanda büyük bir muhaddis ve müfessir olduğu da dikkate alındığında, tasavvufa dair risaleleri de kitap ve sünneti temel alarak yazılmıştır. Kanaatimize göre, müellifin en önemli eserlerinden *Risaleleri* de sadece tasavvufun değil, aynı zamanda fütüvvetin de temel eserlerinden biri olarak düşünülebilir (Sülemi, 1981)⁵.

O bakımdan, burada bahsi geçen ilkelerin İslam iktisat düşüncesi ve fütüvvet anlayışı çerçevesinde Müslümanların iktisadi hayatına etki etmediği söylenemez. Nitekim fütüvvet düşüncesiyle hareket eden Müslüman esnaf ve sanatkârlar müriüvvet, ahlak ve şereflerine çok değer vermeselerdi, bu kadar şaheserin ortaya çıkması ve asırlarca ayakta kalması

³ Bu çerçevede bir mukayese için mesela bakınız: Haşimi, 2007; Aydın ve Adanalı, 2017.

⁴ Bu çerçevede örnek olarak müellifin kendisinin şu eserine bakılabilir: Sülemi, 2014.

⁵ Bu eser Süleyman Ateş tarafından yıllar önce Türkçe’ye *Tasavvufun Ana İlkeleri: Sülemi’nin Risaleleri* adıyla kazandırılmış ve dünyanın farklı kütüphanelerinde dağınık vaziyetteki dokuz farklı risaleden mürekkeptir. Yine Abdülkerim Kuşeyri’nin *Risale’si*, Şihabüddin Sühreverdî’nin *Avârifü’l-Meârifî* (“Tasavvufun Mahiyeti” başlıklı 5. bölüm) ve Abdurrahman Camî’nin *Nefehâtü’l-Üns’ü* gibi klasik tasavvuf eserleri ile Louis Massignon’un *Doğuş Devrinde İslam Tasavvufu*, Mahir İz’in *Tasavvufu* ve Süleyman Ateş’in *İslam Tasavvufu* gibi Türk müelliflerce yazılan eserlere bakılabilir.

herhalde mümkün olmazdı. Bugün yüksek kar saikiyle yapılan eserler ile Sülemi'nin bahsettiği ilkeler doğrultusunda iş yapan iş ve sanat ehlinin ortaya koyduğu eserler kıyaslanamayacak düzeyde sağlam ve estetik üstünlüğe sahiptir. Örneğin, Mimar Sinan'ın zamana meydan okuyan ve kolay kolay ikame edilemeyen eserlerini Sülemi'nin ifade ettiği üzere '*her hal ve her vaktin bizden bir çeşit fütüvvet istediği, dolayısıyla fütüvvetsiz hiçbir halin olmadığı*' ilkesine koşulsuz sıkı sıkıya bağlı olmadan ve bunu bir hayat tarzı olarak tatbik etmeden izah etmek kolay olmasa gerek!

Kuşeyri Risalesi

Abdülkerim Kuşeyri'nin (ö. 1072) *Risale'si* ('*Kuşeyri Risalesi*') de ilk Arapça tasavvufi fütüvvet çalışmaları arasında sayılır. Ancak bu eseri diğerleri gibi salt bir fütüvvet çalışması yerine, tıpkı Sühreverdi'nin *Avarifü'l-Maarif*'i ve Sülemi'nin *Risaleleri* gibi tasavvuf konusunda kapsamlı temel bir eser olarak görmek kanaatimizce daha uygun olur. Nitekim Süleyman Uludağ'ın Türkçe'ye *Tasavvuf İlmine Dair Kuşeyri Risalesi* başlığıyla kazandırdığı kitap, sufilerin akaid ve tevhid konularındaki görüşleri ile başlar ve dört bölümle devam eder.

İlk bölümde 83 ünlü mutasavvıfın dünya, zühd, kanaat, sabır ve fütüvvet gibi tasavvuf konuları hakkındaki görüşlerine (hal tercümelerine) yer verilir. Nitekim bu bölümde yer alan bilgilerden ötürü *Kuşeyri Risalesi* tabakât-ı sûfiyye eserleri arasında sayılmış; burada yer alan sufiler de "Rical-i Kuşeyri", "Şuyuh-i Kuşeyri" ya da "Ehl-i Risale" gibi isimlerle yad edilmişler ve her zaman saygı görmüşlerdir (Uludağ ve Kara, 1998, 20). İkinci bölümde kabz-bast, fena-beka ve Şeriat-hakikat gibi 28 tasavvufi ıstılah anlatılır. Üçüncü bölümde sufilerin makam ve halleri 52 başlık altında anlatılır. Bir anlamda tasavvuf ahlakının anlatıldığı bu bölümde özellikle tevbe, zühd, huşu-tevazu, kusurlarını hatırda tutma, haset, gıybet, kanaat, tevekkül, şükür, sabır, rıza, irade, istikamet, ihlas, sıdk, haya, hürriyet, fütüvvet, melamet, ahlak, cûd-sehâ, gayret, fakr, edep, sohbet ve ölüm kısımları aynı zamanda genel olarak fütüvvet ehlinin, özel olarak da bu minval üzere kurulan ahi-tarzı esnaf ve sanatkâr teşekküllerin ve mensuplarının temel ahlaki umdeleri olarak da değerlendirilebilir. Risale'nin son bölümde ise, özetle müritlerin adabı ya da onlara tavsiyeler vardır (Kuşeyri, 2017; Erdem, 2021c, 95-96).

Risale'nin üçüncü bölümünde 305-311. sayfalar arasında "fütüvvet" başlığı altında güzel ahlakın unsurları olarak bilhassa diğerkamalık (îsar), affedicilik, insaf sahibi olmak, dosttan kar etmemek, mürüvvet, infak ve

misafirperverlik ilkeleri ahi teşkilatları bünyesinde toplanmış esnaf ve sanatkârlar için esas alınmıştır (Kuşeyri, 2017, 305-311).

Esasında, Kuşeyri'nin üçüncü bölümde ele aldığı ilkelerin iktisadi hayata tesirini canlı olarak görmek pekâlâ mümkündür. Zira Anadolu'nun ve diğer coğrafyaların esnaf ve sanatkâr zümreleri arasında tasavvufi yapıların önemli bir yer tuttuğu göz önüne alındığında, üstlendikleri manevi terbiyenin ve ahlaki ilkelerin iş hayatına önemli ölçüde aktarıldığı anlaşılmaktadır. Bu tesiri hem yapılan işin niteliğinde, kalitesinde hem de müşteriye satış aşamasında görmek mümkündür. Zira bu manevi tesir altında iş yapan bir kişinin yaptığı işi (eseri) Allah'ın gözetiminde ve onun rızası ve lütfu sayesinde yapabildiğinin farkında olarak yapması icap edecektir. Ayrıca, bu manevi atmosferde iş yapan bir iş insanının üretim, fiyatlama, dağıtım ve satış gibi yönetsel kararlarını sadece iktisadi rasyonalite ile değil, manevi kaygıları da dikkate alarak alması beklenir⁶. Dolayısıyla, bu çerçevede kurumsal kimliğini koruduğu dönemlerde ve ölçülerde sufi ve ahi ilkelerinin etkin bir piyasa işleyişine hizmet edeceği açıktır. Ama, söz konusu zümrelerin ve kurumsal yapıların bu ilkelere riayet etmek yerine, sadece ekonomik rasyonalite üzerinden dünyevi çıkarları ile hareket ettiklerinde elbette beklenen etki ortaya çıkmayacaktır. Nitekim İslami hassasiyetin diğer toplum kesimleriyle birlikte sufi ve fütüvvet/ahi kurumlarında ve zümrelerinde kaybolmaya başladığında, ne yazık ki, ilkelerin sözden öze dönüşemediği bilinmektedir.

Herevî'nin Kitabü'l-Fütüvve'si

Kuşeyri Risalesi kadar meşhur olmasa da kimilerine göre tasavvufi fütüvvet konusunda ondan 'daha zengin ve daha dikkat çekici nadir bir eser' olduğu iddia edilen Hacı Abdullah el-Ensari el-Herevî'nin (ö. 1089) *Kitabü'l-Fütüvve'si*dir. Süleimî'nin Risalesinden oldukça farklı ama aynı ilmi ve manevi iklimde yetişmiş Kuşeyri'nin Risalesine bir o kadar yakın tarz ve içerikte hazırlanan Herevî'nin Risalesi, tipik bir sufi risalesini andırır (Küçük, 2000). Nitekim, fütüvveti kalbi ve lisani olarak ikiye ayırması, cömertliğe, dostluğa, diğerkamılığa, civanmertliğe, masıvayı terk etmeye, zühde, sabra, infaka, kalbe, ruha, sırta, şükre, mürüvete ve

⁶ Nitekim Kur'an'da dünyada yapılan işlerin ahiretteki karşılığının daha büyük olduğunu takip ayette şöyle buyurur: "*Şüphesiz Allah, mü'minlerden canlarını ve mallarını, kendilerine vereceği cennet karşılığında satın almıştır... Kimdir sözünü Allah'tan daha iyi yerine getiren? O hâlde, yapmış olduğunuz bu alışverişten dolayı sevinin. İşte asıl bu büyük başarıdır*" (Tevbe, 111).

benzeri tasavvufi kavramlara atıfta bulunarak bir fütüvvet anlayışı inşa etmesi, bunun açık bir delilidir. Fütüvvetnamede özellikle fütüvvet, mürüvvet ve güzel ahlaka dair kısımlar öne çıkmaktadır. Dikkat edilecek olursa, Kuşeyri’de olduğu gibi Herevi’de de tasavvuf ve fütüvvet ehlinin ahlaki ilkelerinin iç içeliği söz konusudur. Bu itibarla, *Kitabü’l-Fütüvve* fütüvvet ehlinin umdelerini izah ederken, aşağı yukarı sufi umdeleri de anlatmış olur. Ayrıca, Risale’de bahsi geçen cömertlik, diğerkamlık, civanmertlik, sabır, infak, şükür ve mürüvvet gibi ilkeler bir iş ve meslek erbabının performansı ve rekabetçiliği için hala önemini korumaktadır.

Nakkaş Ahmed’in *Tuhfetu’l-Vasaya’sı*

Bir başka güzel örnek, Harputlu (Harpurti) Nakkaş İlyas oğlu Ahmed (ö. 1215)’in Arapça *Tuhfetu’l-Vasaya* isimli fütüvvetnamesidir. Eserde fütüvvet ile tasavvuf inanç motiflerinin iç içeliğini anlamak için *fütüvvetin şartları* diye verilen bilgiye bakmak yeterli olacaktır (Gölpınarlı, 1949-1950/2011, 61; Şeker, 2011, 19-20): Namazı bırakmamak, haya ehli olmak, dünyayı terk etmek, Allah’ın yasakladıkları hususunda nefse uymamak ve Ona itaat etmek, helal kazanç sahibi olmak, Müslüman kardeşlerine ihtiyaç halinde yardımcı olmak, onlara yumuşak davranmak ve güzel sözle dahi olsa iyilik etmek ve iyiliği emretmek ve kötülükten sakındırmak. Yine, diğer bazı fütüvvetnamelerde olduğu gibi, *fütüvvet ağacı*’ndan bahsedilirken, pek çok tasavvufi terim kullanılarak; ağacın doğruluk, temizlik (tezkiye), emanet, takva, kerem, mürüvvet ve hayadan neş’et ettiği söylenir ve Hurufilerin yaptığı gibi, ağaçta adı geçen makamlardan her birinin son harflerinden bazı batını çıkarsamalarda bulunulur. Sonra da bunlar ‘imanın vasfı’ olarak kabul edilir (Gölpınarlı, 1949-1950/2011, 192, 194).

Müellif, insanın insanlığının ancak üç şeyle olgunlaştığını söylerken sufilerin nefsin kademeleri/makamları ile ilgili tezini kullanır. Yalnız, sufiler insanın manevi terakki yolculuğunda yedi makamdan bahsederken, Nakkaş Ahmed sadece üç makamdan bahseder (Gölpınarlı, 1949-1950/2011, 192):

- Ruhun ruhaniyetine ‘*nefs-i mutmainne*’,
- Nefsaniyetin ruhuna ‘*nefs-i levvame*’,
- Hayvaniyetin ruhuna ise ‘*nefs-i emare*’dir’.

Sufiler ise, nefsi yedi makamda sınıflandırır:

- Kötülüğe meylediyorsa ‘*emmare*’,
- Kötülük yapıp kendini kınıyorsa ‘*levvame*’,

- İyilikleri yapmayı sahibine ilham ediyorsa ‘mülhime’,
- Kötülük yapmıyor ve imanını sarsılmıyorsa ‘mutmainne’,
- Allah’tan razı oluyorsa ‘razıyye’,
- Cenab-ı Hakkın rızasını kazanıyorsa ‘marzıyye’,
- Allah’tan başka her şeyden arınmışsa ‘safıyye’ ve ‘zekıyye’ olarak tarif ederler.

Görüldüğü üzere, Nakkaş Ahmed’in fütüvvetnamesinde de diğer fütüvvet ve tasavvuf eserlerinde olduğu gibi, her haliyle güzel insan tasavvuru öne çıkmaktadır. Bu güzel/ahlaklı insanın helal kazanç kaygısı, yardımseverliği, diğerkanlılığı, insanlara iyi davranması gibi yukarıda bahsi geçen ilkelere riayet ettiği müddetçe iktisadi hayatta daha itibarlı ve daha başarılı olacağına kuşku yoktur.

İbn Arabi’nin Fütuhât-ı Mekkiyye’si

Muhyiddin Muhammed İbn Arabi (ö. 1240), Endülüs’ün önemli şehirlere Mürsiye’de (Murcia) dünyaya gelmiş, sonrasında İsbiliye’ye (Sevilla) göç etmiş, ilim-ırfan sahibi, devlet görgüsü görmüş asaletli bir aile ve İbn Tufeyl, İbn Rüşd ve İbn Zühr gibi meşhur ilim ve fikir erbabını ile pek çok entelektüel şahsiyetle aynı ortamda yaşamıştır. Tasavvufi eğitiminin yanı sıra, oldukça iyi düzeyde farklı kişilerden İslami eğitim almış donanımlı bir ilim adamıdır. Genç yaşta Endülüs’ten ayrılıp bugünkü Fas, Tunus, Mısır, Filistin, Arabistan, Irak, Anadolu ve Suriye topraklarında seyahat etmiş, yaşamış ve her yerde önde gelen ilim ve gönül ehli insanlarla ilmi ve manevi alışverişte bulunmuştur. Dinî ilimlerde müceddid olduğuna inananlar kendisine *Muhyiddin*, tasavvufta otorite olduğunu düşünenler ise, *Şeyhül-Ekber* demişlerdir.

Pek çok eseri bulunan İbn Arabi’nin en önemli iki büyük eseri olan *Fütuhât-ı Mekkiyye* ve *Fusûsu’l-Hikem*’den ilki tasavvufun temel kaynaklarından biri olarak kabul edilir. Fakat, eser aynı zamanda sufi fütüvvet geleneğinin de önemli bir kaynağı olarak gösterilir. *Fütuhât-ı Mekkiyye* ya da kısaca *Fütuhât*, önce varlığın yaratılışı, ilmin mertebeleri, marifetin farklı seviyelerde anlayışları, ilmin zuhuru, ruhların yaratılışı gibi konulardan sonra; tövbe, halvet, zühd, cömertlik ve fütüvvet gibi tasavvufi kavramlar ile salikin ahvaliyle ilgili konular ve makamlar, zillet ve fakr ile ulaşılabilecek haller ayetler ve hadislerden yararlanılarak mensur bir üslupla ama yer yer şiirlerle anlatılır. Dolayısıyla eser; kelam, fıkıh, tefsir, hadis, felsefe, tasavvuf, hatta dil, edebiyat ve sair pek çok konuda ilgilenenler için kendine özgü bir bilgi hazinesi sunar (Kılıç, 1996).

Görüldüğü gibi, *Fütuhât*, salt ve klasik bir fütüvvet kaynağı (risalesi ya da fütüvvetnamesi) olmayıp, içinde fütüvvet konusunu da işleyen bir geniş İslami (tasavvufi) eserdir. Diğer sufi (fütüvvet) risalelerinde olduğu gibi, burada da fütüvvet konusu, fetanın özellikleri üzerinden ele alınır ve konu Kur'an ve sünnet temelli olarak işlenir. Bu itibarla, burada da fütüvvet, gençlik, cömertlik, rızık, infak, merhamet ve şükür gibi kavramsal çerçeve içinde ele alınır. Zira müellife göre, fütüvvet kuvvet makamıdır. Kuvvet ise, fetanın sağ elinin verdiği gibi sol eli görmeyecek şekilde infakta bulunması', zira "*Allah kuvvet ve metanet sahibi rızık verendir*" (Zariyat, 58) ayeti mucibince rızık verenin Cenabı Hak olduğuna ve bunu inanmayanlardan bile esirgemediğine göre ('rahman' sıfatı) göre, müminin de cömertlikte tereddüt etmemesi gerektiği vurgulanır. Bu davranış aslında nimete şükürün de bir gereğidir. "*Hani Rabbiniz: 'eğer şükrederseniz size (nimetimi) daha çok vereceğim, nankörlük ederseniz hiç şüphesiz azabım pek şiddetlidir!'* diye bildirmişti" (İbrahim, 7) ayetinde söylenmek istenen 'marifetin iltifata tabi olduğu' gerçeği, nimet karşısında nankörlük edilmemesini infak politikası ile çözmüş oluyor. Dolayısıyla, bu yolu takip eden bir fetanın/ahinin herhangi bir zayıflık hissi yaşamayacağını, aksine, güçlü ve metanetli olacağını vurgular (İbni Arabi, 2015, 50-51).

Bundan başka, "*feta/genç, kendi nefsinin arzusunu bırakıp, efendisi ve Rabbi olan Yaradanına dönerek ben bir kulum demelidir*". Zaten feta demek, efendisinin (Rabbinin) emrettiği şekilde muamele eden, yani Onun sınırları içinde duran, hasmı olmayan, kendini kınayabilenler (Melamiler), kötülük edene iyilik edenler, nefislerini tezkiye edebilenlerdir. Hatta Hz. İbrahim gibi cesur bir tevhit mücadelesi veren, şirke karşı yılmadan mücadele eden, omurgalı bir gençtir⁷. Bilindiği gibi, ahi geleneğine göre, ahinin elinin, kapısının ve sofrasının açık olması; gözünün, belinin ve dilinin ise bağlı olması tavsiye edilir. Elinin açık olmasından maksat,

⁷ Aslında bu noktada Hz. Peygamber'in vahyin başından beri gençlere özel bir ehemmiyet verdiği, onlarla yakından ilgilendiği, çok sevdiği, onların da kedisini çok sevdikleri bilinmektedir. Nitekim İslami kaynaklarda '*Abâdile*' diye bilinen genç Abdullahlar vardır: Geniş anlamda Abdullah b. Abbas, Abdullah b. Ömer, Abdullah b. Zübeyr ve Abdullah b. Amr b. Âs'ın ve Abdullah b. Mes'ûd. Bu manada fütüvvetin ruhuna güzel bir örnek de kanaatimizce Tebük seferinde binek temin edilemediği için sefere katılamayıp ordunun arkasından üzülen bir grup genç sahabedir (Tevbe, 92: "*Kendilerine binek sağlaman için sana geldiklerinde: Sizi bindirecek bir binek bulamıyorum, deyince, harcayacak bir şey bulamadıklarından dolayı üzüntüden gözleri yaş dökerek dönen kimselere de (sorumluluk yoktur)*").

yoksullara, düşkünlere yardım etmesi; kapısının açık olmasından maksat, misafirperver olması; sofrasının açık olmasından maksat ise, ihtiyaçlı kişilere yemek vermesi ve onları doyurmasıdır (Erdem, 2009, 58). Bu itibarla, *Fütühat-ı Mekkiyye*'nin ahilik üzerinde önemli bir tesirinin olduğu anlaşılmaktadır. Nitekim İbn Arabi'nin hayatının belli bir kısmını Malatya ve Konya gibi önemli Anadolu şehirlerinde geçirdiği ve Anadolu fütüvvet geleneği ile temas halinde olduğunu tahmin etmek yanıltıcı olmayacaktır.

İbn Arabi *Fütühat-ı Mekkiyye*'de bu hususu çok naif bir dille açıklar: “*Fütüvvet ehli ... derece derecedir. En üstünü, bu açıdan en zayıf kimseye karşı fütüvvetin gereğini yapandır...*” (İbn Arabi, 2015, 61). En zayıf kişiye karşı fütüvvetin gereğiyle muamele eden bir fetaya/ahiye şeyhi misafirlerine sofrayı kurmasını ve onları sofraya davet etmesini istediğinde, sofrada karınca olduğu için ağırdan alır ve konukları sofraya oturtmada geciktirir. Zira “*fütüvveti gereği karıncaları sofradan kovmayı uygun görmez. Fütüvvetin bir gereği de, onu hayvanlarda uygulamaktır*”. Öylece karınca sofradan kendiliğinden çekilinceye kadar bekler. “*Çünkü, fütüvvet ehli metanetlidir*” (İbn Arabi, 2015, 62). Burada dikkat edilmesi gereken bir incelik daha var; o da bir kişinin fütüvvetinden bahsedebilmek için onun belli bir gücünün/kudretinin olması gerekir ki, gerçek anlamda bir şeyi bağışlayabilsin. Netice olarak, müellifin altınız çizdiği fütüvvet ahlakı ve tavrı, yaratılmışlara muamelede bulunurken, elindeki sahip olunan imkân ve güç nispetinde Hakkı razı edecek şekilde kullanmak veya harcamaktır. Aksi durumda, elde olmayan bir şeyin üzerinden fütüvvet izhar etmenin bir değeri yoktur.

Görüldüğü gibi, İbn Arabi'nin fütüvvet kültürünü açık bir şekilde, yardımseverlik, cömertlik ve mürüvvet üzerinden tüm yaratılmışların sorumluluğunu kuşatıcı bir sosyal ve iktisadi anlayışını kapsayacak şekilde yorumladığı anlaşılmaktadır. Bu noktayı esasında Ahzab Suresi 72 ve Araf Suresi 172. ayetlerde ifadesini bulan insanın ezeli ve ebedi taahhüdü ve sorumluluğunun bir gereği olarak yorumlamak mümkündür. Nihayet, Zariyat Suresi 19. ayette ifade edildiği gibi, fütüvvetin yukarıdaki yorumunun mikro ve makro düzeylerde gelir dağılımı ve yoksullukla mücadele gayretlerini ve politikalarını da kapsadığı söylenebilir. Hatta insanın kazancında diğer canlıların ve çevrenin de payının olduğu gerçeğini unutmamak gerekiyor.

Farsça Fütüvvetnamelerde Fütüvvet ve Tasavvuf İlişkisi

Fütüvvet geleneğinin en zengin olduğu yerlerden biri kuşkusuz İran'dır. O bakımdan, ağırlıklı olarak Şii-sufi inanç motifleri temelli olarak Farsça

yazılmış önemli fütüvvetnamelerden beşi fütüvvet-tasavvuf ilişkisi bağlamında burada inceleme konusu olacaktır. Bunlardan ilk sırada yer alan *Sühreverdi*'nin iki fütüvvetnamesi ikincil kaynaklardan yararlanılarak değerlendirilmiştir. Müellifin *Avarifü'l-Maarif* isimli ünlü eseri ise, esasında bir fütüvvetname olmadığı halde hem tasavvuf alanında hem de fütüvvet konusunda yazarın kendisi ve başkaları için önemli bir referans kaynak olduğundan dolayı kısaca değerlendirme ihtiyacı duyulmuştur. Böylece, *Avarif* ile birlikte aslında bu kısımda toplam beş eser değerlendirilmiş oluyor. Son üç eser tarafımızca bizzat okunarak değerlendirilmiştir. Bu kısımda ele alınacak Farsça eserler aşağıdaki gibi sıralanabilir:

- Ebu Hafs Şihabüddin Ömer *es-Sühreverdi*'nin *İki Fütüvvetnamesi*;
 - *İdaletü'l-İyan Ale'l-Burhan*,
 - *Fütüvvetname*,
 - ve ... *Avarifü'l-Maarif*
- *Necm-i Zar-kûb Fütüvvetnamesi*,
- *Kaşani'nin Tuhfat-al-İhvan Terceme'si*
- *Nâsırî'nin Fütüvvetnamesi*.

Sühreverdi'nin Fütüvvetnameleri ve Avarifü'l-Maarif

Yine, İran ve Bağdat'ın ilim ve tasavvuf kültürünü üzerinde taşıyan Şihabüddin Sühreverdi (ö. 1234) ise, *Avarifü'l-Maarif*, *İdaletü'l-İyan Ale'l-Burhan* ve *Resâil-i Cevanmerdan – Resâilü'l-Fütüvve* (*Fütüvvetname*) gibi tasavvuf ve fütüvvet konularında yazdığı temel eserleriyle tasavvufi fütüvvet geleneğinin öncü müelliflerindedir. Diğer tasavvuf ve fütüvvet müelliflerinden farklı olarak, yazdığı eserleri dönemin Abbasi Halifesi Nasır Lidinillah'a sunmuş ve kendisinin teveccühünü kazanarak Abbasi sarayında taltif görmüş ve *ayyarlığa* kadar yükselmiştir. Hatta I. Alaaddin Keykubat tahta çıktığında, elçi sıfatıyla Nasır'ın elçisi olarak Konya'ya gelmiş, Mevlâna Celaleddin ile de görüşmüştür. Hatta Konya'da Sultan Alaaddin'in fütüvvet girme törenini dahi yerine getirdiği rivayet edilmiştir (Çağatay, 1997, 19-20).

Müellifin yukarıda zikredilen üç eserinden ilki tasavvufun baş yapıtlarından sayılırken, diğer ikisi Nasır'ın isteğiyle kaleme alınmıştır. Müellif *İdaletü'l-İyan Ale'l-Burhan*'da fütüvveti sufilik yoluyla halifelığe bağlar: Ona göre, “*tasavvuf safâ ile ayakta durur, yüce halifelik bir defterdir. Tasavvuf onun bir parçasıdır ve tasavvuf da bir defterdir, fütüvvet onun bir parçasıdır. Fütüvvet iyi huylara sahip olmak, tasavvuf iyi davranışların toplamı..., halifelik iyi davranış, iyi işleri ve iyi huylan birleştirir... Sufilik ve*

fityan, davranış, gidişat ve ahlaki kendinde toplamış olan yüce hilafete bağlıdır” (Çağatay, 1997, 20).

Bu anlayış Şii-İmami silsile de dikkate alınarak Hz. Ali ve Hz. Peygambere kadar götürülür ve Hz. Ali'nin fütüvvet velayetine geniş yer verilir. Eserde ağırlıklı olarak şeriat, tarikat ve hakikatten bahsedilir, hırka ve şalvar üzerinde durulur. Bundan başka, fetanın zahirde altı şeyinin bağlı olduğu, yani dikkatli olması gereken hususlar sıralanır: Şalvar, mide, dil, göz, kulak ve hırs. Batında da altı haslete sahip olması gerektiğinden bahsedilir: Sahavet ve kerem, tevazu, iffet, af, fark, kurbet ve hidayet. Sühreverdi, ikinci eseri *Fütüvvetname*'de ise, yine hırka ve şalvarın önemini vurgulamak suretiyle, sufilikteki hırka ile fütüvvetteki şalvarı aynı gelenekte birleştirmiş olur. Bunlardan başka, fütüvvete katılma yolları, kavli ve seyfi ayırımı, üstat-mürit ilişkisi, fütüvvet sınıfları ve kademeleri ile yeme-içme, oturma-kalkma gibi edeplerden bahsedilir (Erdem, 2021c, 97; Çağatay, 1997, 18, 20).

Böylece, fütüvvetin bazı adetleri Sünni tasavvuf geleneğine, bazıları ise Şii-İmamiye geleneğine bağlanarak bir orta yol fütüvveti oluşturulur ve bu da hilafetin çatısı altında konumlandırılarak, devlete ve yönetime eklenmiş olur. Bu tutumuyla Sühreverdi'nin fütüvvet mesaisi, Sünni-Şii gerginliğini hafifletecek ve bunları hilafetin şemsiyesi altında huzurlu bir atmosferde tutma gayreti olarak yorumlanabilir. Kaldı ki, bundan İmamiye temayüllü olduğu bilinen Nâsır Lidinülah'ın toplumun her iki cenahından da beslenen huzursuzluğu hafifletmek, hatta kontrol edebilmek adına memnuniyet duyduğu muhakkaktır⁸.

Bununla birlikte bir gerçek daha var ki, o da fütüvvetin bu şekilde siyasileşmesi ve devletleşmesi süreci alenileşmiş ve bir gelenek haline dönüşmüş oluyor. Böylece, din-devlet ilişkisine dair karmaşık bazı sorunlara yeni bazı sorunlar eklenmiş oluyordu. Nitekim sonraki dönemlerde İslam dünyasının farklı coğrafyalarında gerek Sünni gerekse Şii temayüllü sufi tarzı ve fütüvvet-ahilik tarzı (ya da başka türden cemaat) yapılanmalarının devlet merkezinde yer alma gayreti ve vazife telakkisine yeni kapılar aralanmış oluyordu⁹. Son olarak, şu da bir gerçek ki, Sühreverdi'nin fütüvvet anlayışının Anadolu'da şekillenen fütüvvet anlayışı ve onun yerel değerlerle kaynaşmış ve somutlaşmış hali olan ahi teşkilatları üzerinden uzunca bir müddet toplum ve devlet hayatı üzerinde

⁸ Sülemini'nin ve Sühreverdi'nin fütüvvete dair eserleri ve görüşleri ile ilgili kısımlarda yer yer Erdem (2021c) çalışmamızdan yararlanılmıştır.

⁹ Bu manada bazı tarihi mülahazalar için Köprülü (2018)'ye bakılabilir.

en azından Osmanlı Devleti'nin kuruluşunun ilk dönemlerine kadar önemli tesiri olmuştur.

Sühreverdi'nin en önemli eseri hiç şüphesiz *Avârifü'l-Maârif*'tir. Eser aslında İslam tasavvufu konusunda en önemli kaynaklardan biridir. Toplam 63 bölümden oluşan kitap, genel olarak tasavvufun bütün konularını Kur'an'dan, hadislerden, sahabenin, diğer İslam büyüklerinin ve özellikle önde gelen tasavvuf alimlerinin sözlerinden deliller getirilerek nefis bir anlatım tarzıyla ele alır. Kitabın bilhassa 29 ila 55. bölümleri arasında yer alan metinler ağırlıklı ve tafsilatlı olarak sufilerin ahlak anlayışına ayrılmıştır. 30. bölümde yer alan sufilerin ahlakıyla ilgili 13 ilkenin hepsi¹⁰ aşağı yukarı fütüvvetnamelerde bahsi geçen fütüvvet ehlinin ahlakı ile aynı mantığa dayanır. Aynı şekilde, birçok bölümde kapsamlı bir şekilde anlatılan tasavvuf ehlinin sahip olması istenen edep de fütüvvet ehlinin edepi ile oldukça benzerlik arz eder. En önemli fark, burada ayet ve hadisler ile diğer kaynaklardan aktarılan bilgilerin büyük bir Sünni İslam aliminin kaleminden dökülmesi ve temel İslami bilgilere, itikada ve amele dair sıkıntı oluşturacak ciddi sorunların olmamasıdır. Başka bir ifade ile, *Avârifü'l-Maârif*, esas itibarıyla Ehli Sünnet itikadına ve fıkhına tezat teşkil etmeyen bir sufi edeb ve ahlakını anlatan adeta bir başyapıt konumundadır. Ama, eserin genel olarak fütüvvet mensupları (ahiler) için de temel bir referans kaynağı olduğu ve veya olma potansiyeli taşıdığı bir gerçektir.

Örnek olarak, isar bahsinde Ebu Yezid el-Bistami'ye atfen tasavvuf çevrelerinde yaygın olarak bilinen bir hikâyeye yer verilir: Buna göre, Belh'li bir gencin kendisine zühdün ne olduğunu sorması üzerine; “*bulunca yeriz, bulamayınca sabrederiz*” demesi üzerine, delikanlının “*bunu bizim Belh'in köpekleri de yapıyor*” demesi üzerine, kendilerinin zühdü nasıl anladıklarını sorduğunda şu çarpıcı cevabı alır: “*Biz bulamayınca şükrederiz, bulunca başkalarına dağıtırız*”. Hemen devamında da Zünnûn'un şerh-i sadra ermiş bir zahidin üç alameti olarak; olanı dağıtması, olmayanı

¹⁰ Sühreverdi, söz konusu sufi ahlakına dair ilkeleri şöyle sıralamıştır: i. Tevazu, ii. insanlarla iyi geçinmek ve halkın eziyetine tahammül etmek, iii. İsar (başkalarını kendine tercih etmek), iv. avf ve müsamaha, v. güler yüzlülük ve tatlı dillilik, vi. şakalaşma ve yumuşak muamele (kolay geçim, herkese huyuna göre davranmak), vii. tekellüf (yapmacık zorlama davranışları) terk etmek, viii. mal biriktirmeyi terk etmek ve bolca ihsanda bulunmak, ix. aza kanaat etmek, x. münakaşa ve cedelden uzak durmak, xi. insanları sevmek ve onlarla kaynaşmak, xii. iyilik yapana teşekkür ve dua etmek, xiii. makam ve mevkii Müslümanlara hizmette kullanmak (Sühreverdi, 1989, 299-341).

istememesi ve azıkta başkalarını kendine tercih etmesinden bahsedilir (Sühreverdi, 1989: 309-310). Yine, Ebu'l-Hasen el-Bûşencî'ye fütüvvetin ne olduğu sorulduğunda, şöyle der: “*Bana göre fütüvvet; Allah Teala'nın Kur'an'da Ensânı vafsettiği şu ayeti kerimedir: 'Daha önceden Medine'yi yurt edinmiş ve gönüllerine imanı yerleştirmiş olan kimseler, kendilerine göç edip gelenleri severler ve onlara verilenlerden dolayı içlerinde bir rahatsızlık hissetmezler. Kendileri zaruret içinde bulunsalar bile onları kendilerine tercih ederler. Kim nefsinin cimriliğinden korunursa, işte onlar kurtuluşa erenlerdir'*” (Sühreverdi, 1989, 312; Haşr, 9). Ebu Hafs demiştir ki: “*İsâr, dünya ve âhîret işlerinde kardeşlerinin hissesini kendi hissesinden öne almaktır*” (Sühreverdi, 1989, 312). Rûveym de demiştir ki: “*Tasavvuf üç haslet üzerine bina kılınmıştır: Fakr ve iftikâr (fakirliğini gösterme) anlayışına sarılmak, bezl (malından bol bol infakta bulunmayı) ve isân gerçekleştirmek ve irade ve ihtiyar düşüncesini (başkasına bir ihtiyaç arz etmeyi ve bir şey istemeyi) terk etmek*” (Sühreverdi, 1989, 313).

Görüldüğü üzere, Sühreverdi'nin tasavvufa dair 28 numaralı dipnotta verilen ahlaki ilkelerin pek çoğu aynı zamanda fütüvvetin ve ahiliğin de ahlaki ilkeleri olarak kabul edilir ve iktisadi hayatta uygulanmaları istenir. Bu ilkeler arasında bilhassa insanlarla iyi geçinmek, isar, affedici olmak ve müsamaha, güler yüzlülük ve tatlı dillilik, yumuşak muamele, mal biriktirmeyi terk etmek ve bolca ihsanda bulunmak, kanaatkâr olmak, tartışmadan uzak durmak, insanları sevmek ve onlarla kaynaşmak, makam ve mevkii Müslümanlara hizmette kullanmak, İslam'ın ekonomik hayatta tatbik edilmesini tavsiye ettiği hususlardır. Ama, Sühreverdi'nin üzerinde durduğu bu ilkeler içerisinde İslam iktisat düşüncesi ve genel olarak iktisadi hayatın düzeni için en önemli hususların diğerkamlık, kanaatkarlık, şükür ve infak olduğunu vurgulamakta fayda vardır.

Necm-i Zer-kûb'un Fütüvvetnamesi

Gölpınarlı'nın fütüvvet literatürüne kazandırdığı, muhtemelen hicri yedinci asrın sonlarında yazılmış olan *Tirmiz'li Necm-i Zer-kûb'a* (ö. 1312) ait Farsça bir fütüvvetname incelendiğinde de fütüvvet hakkında 43 beyitlik tasavvufi mahiyette Mevlana'nın *Mesnevi'si* vezninde manzum bir eser gözükmektedir. Eserde bol bol ayetlerden deliller getirilerek fütüvvetin ve mürüvvetin faziletlerinden bahsedilir. Tasavvufun en temel konusu olan her an Allah ile birlikte olma, nefis tezkiyesi ve dünya ile meşgul olmama konusunu büyük mutasavvıf Mansur-ı Hallac'ın dilinden şöyle aktarır: “*Nefsini Tanrı ile meşgul etmezsen, nefis seni Tanrıdan başka şeyle meşgul eder. İnsan odur ki, bütün dünya ateşe yansa yine ulu ve mukaddes Tanrı zikrini bırakmaz. Hatta bir söz söylese bile, sözünü kutlu ve ulu Tanrı*

zikriyle karıştırır. Yani söz söylerken, her vakit La ilahe illallah, Sübhanallah gibi şeyler der” (Gölpınarlı, 1949-1950/2011, 210, 212-213). Örneğin, fütüvvet “mana pazarında iyi huylulardan düzülmüş bir kervan”, fütüvvet sahibi de “yarım ekmeği bile olsa ev sahipliği yapan, konukları ağırlayan er” olarak anlatılır. Buna göre, fütüvvet esasına göre yaşamak isteyen bir kişinin/ahinin ya da bu esaslara göre faaliyet göstermek isteyen bir iş insanının; her şeyden önce iyi huylu olması, kazancını başkalarıyla paylaşması ve onlara karşı fırsat kollamak yerine, onlara hizmeti bir vecibe olarak görmesi icap eder.

Müellif, ayrıca fütüvveti mensuplarının manevi derecesine göre avamın, havasın ve hâss-ül-hâs'ın fütüvveti diye üç kısma ayırır. Avamın fütüvvetini, “her şeyden hakkını almak ve her şeyin hakkını bilmek” diye eklemek retoriği ile açıklar. Sonunda “insanda Peygamberlikten bir hassa meydana gelir” dediği bu durum, bir anlamda Ali İmran Suresi 31. ayetinin¹¹ sırrına mazhar olmaktır ve tasavvuf erbabının ‘şeriat makamı’ diye işaret ettikleri makamdır. Havasın fütüvveti ise, sözde, işte ve halde peygamberlerle beraber olmak ve erenlerin haklarını gözetip; adetlerde, ibadetlerde, huylarda ve sıfatlarda Hz. Peygamber’e uymak, “Şeriat kisvesinde tarikat erkanına çalışmak” ve onların edep yollarına riayet etmek, ibadeti nafielerle tamamlamak ve sermayeyi doğruluk olarak görmektir. Tasavvuf erbabının ‘tarikat makamı’ diye işaret ettikleri bu “makam sahibine feyiz vilayet kisvesiyle gelir”. Son olarak, hâss-ül-hâs'ın fütüvveti ise, insanın Allah'ın huylarıyla huylanması¹²; böylece, onun lütfundan da kahrından da gönül hoşluğuyla razı olmasıdır¹³. İbadetin devamlılığının çok önemli olduğu bu makam, mutasavvıfların ‘hakikat makamı’ olarak

¹¹ “De ki: Eğer Allah'ı seviyorsanız bana uyun ki Allah da sizi sevsin ve günahlarınızı bağışlasın...” (Ali İmran, 31).

¹² Tasavvuf kaynaklarında kullanılan ve “Allah'ın huyuyla huylanın” (‘tahallekû bi-ahlakı’llah’) olarak bilinen söze atıf vardır. Bu sözün hadis olduğunu teyit edemedik. Ancak, Hz. Aişe'nin rivayet ettiği bir hadiste “Onun ahlakı Kur'an ahlakıydı” (Müslim, Salâtu'l Müsafirîn, 139) denilmiştir. Dolayısıyla, yukarıdaki ifade hadislerin ruhuna aykırı gözükmemektedir.

¹³ Nitekim İbrahim Tennuri bu seviyeyi güzel ifade eder (İz, 3B, 24):

Gelse celalinden cefa
Yahut cemalinden vefa,
İkisi de cana safa:
Kahrın da hoş, lütfun da hoş.

Mevlâna Celaleddin de rağbeti ifade ederken benzer bir retorik kullanır: “Sevgili nerede âşıkın yanında bulunursa, orası yer altı bile olsa, gökyüzünün en üstüdür” (Rumi, 1996, 570).

nitelendirdikleri ve sonucunun *rububiyet sıfatının zuhuru*, sermayesinin de *hal* olduğu söylenen bir durumdur. Zaman zaman sert tartışmalara konu olan bu tasavvufi fütüvvet anlayışına göre, fütüvvetin zirvesi burasıdır ve “*ulu ve kutlu Tanrı ile nispeti vardır*”. Zira “*bu mertebe, rubûbiyet ve ulûhiyet alemindedir. Ana bile oğluna bu fütüvvetle süt vermektedir*” (Gölpınarlı, 1949-1950/2011: 214-215)¹⁴.

Kaşani'nin Tuhfat-al-İhvan Terceme'si

Yine Abdülbaki Gölpınarlı'nın neşrettiği (Gölpınarlı, 1949-1950/2011, 213, 215). Abd-al-Razzak-Kaşani'ye ait olduğu sanılan *Tuhfat-al-İhvan Tercemesi* isimli fütüvvetnamede de fütüvvete atfedilen anlamın tasavvufa atfedilen anlamla hemen hemen aynı olduğu, her ikisinin de aynı yerden beslendiği anlatılmaktadır. Nitekim, Hz. Hasan'a atfen fütüvvet, “*kudreti varken affetmek, devleti varken tevazu göstermek, darlık zamanında cömertlik etmek ve minnetsiz ihsanda bulunmak*” (Gölpınarlı, 1949-1950/2011, 233)¹⁵ olarak tanımlanır. Bütün bu faziletlerin ise iffet, şecaat, hikmet ve adalete özgü olduğu; tövbe ve cömertliğin de iffetin alt bileşenleri olduğu söylenir. Özetle, Kaşani'de de fütüvvetin İslami bir iktisadi hayat için en temel ilkelerinden cömertlik ve infak konusu öne çıkmaktadır.

Nâsırî'nin Fütüvvetnamesi

Yine Gölpınarlı'nın Türkçe literatüre kazandırdığı bir başka Farsça fütüvvetname olan Nâsırî'nin (ö. 1290) fütüvvetnamesinde de baştan sona kadar baskın bir sufi dil ve üslup hakimdir. Eserin hemen başında Peygamber'in yoluna şeriat adını taktığı, şeriatın iki yol meydana geldiği ve ikisinin de Cenabı Hakka çıktığı; bunlardan birinin *tarikât*, diğerinin ise *hakikat* olduğu söylenir. Kitabın yazılış sebebinden bahsedilirken de ilginç bir şekilde şeriat konusunda müftülerin “*nice şeker gibi tatlı kitaplar düzdüler ... fakat kimse tarikata dair şiir söylemedi ... kalp sahiplerine bir armağan olması için ... vacib oldu*” denilerek, fütüvvetnamenin yazılış gayesinin aslında tasavvufi bir saikten kaynaklandığı itiraf edilmiş oluyor. Nâsırî'nin Fütüvvetnamesi, hadis olarak aktarılan meşhur “*Ali'den başka feta/er yoktur*” ifadesi ile başlayıp, ona cömertliğin mal olduğu söylenerek,

¹⁴ Fütüvvetin mahiyeti ve türleri konusunda daha kapsamlı bir değerlendirme için, burada da yararlandığımız şu çalışmamıza bakılabilir: Erdem, 2021b.

¹⁵ Bu söz aynı kaynağın 254. sayfasında *Ala-al-Devle-i Semnani*'ye ait “*Fütüvvet Hakkında Risale*” başlıklı fütüvvetnamede Hz. Ali'ye atfen verilmiştir. Zaten Hz. Ali'den bahsedilirken “*Ali aleyhisselam*” (s. 255 ve 258) şeklinde aşırı bir Şii temayülü dikkat çeker.

fütüvvet sahibinin en temel vasfının cömertlik olduğunun altı çizilir (Gölpınarlı, 1949-1950/2011, 90-91, 262-263).

Nâsirî, bazı ünlü mutasavvıfların fütüvvet hakkındaki sözlerine yer verir (Gölpınarlı, 1949-1950/2011, 90-91, 263-264, 270-273): Bunlardan Cüneyd-i Bağdadi, “Tanrı dünya işlerini düzene koyunca Şam ülkesini fütüvvet yeri kıldı” der. Fuzayl, fetaya göre herkesin bir olduğunu, hiç kimsenin kimseye üstün olmadığını Kur’an ve sünnete uygun bir dille aktarır. Bilindiği üzere, Kur’an “... Allah katında en şerefliiniz, en takvalıdır...” (Hucurat, 13) buyururken, Hz. Peygamber de Veda Hutbesinde “... Ey insanlar! Biliniz ki rabbiniz birdir, atanız da birdir. Bütün insanlar Âdem’den gelmiş, Âdem de topraktan yaratılmıştır. Arap’ın Arap olmayana, Arap olmayanın Arap’a, beyazın siyaha, siyahın da beyaza hiçbir üstünlüğü yoktur. Allah katında üstünlük ancak takvâ iledir...” (Erul, 2012, 592) buyurmuştur. Yine Fuzayl’a göre, ahi kardeşinin suçunu affetmeli ve onun utanmasından utanmalıdır. Burada aslında Yusufi bir olgunluğa işaret edilmektedir. Nitekim kardeşleri Hz. Yusuf’u fark ettiklerinde mahcubiyet duygusu ile “Dediler ki: Allah’a andolsun, hakikaten Allah seni bize üstün kılmış. Gerçekten biz hataya düşmüşüz. Yusuf şöyle dedi: Bugün yaptıklarınız yüzünüze vurulmayacak, Allah sizi affetsin! O, merhametlilerin en merhametlisidir” (Yusuf: 91-92). Bunlardan başka, Ebu Bekir Varrak, iyilik severliğe ve diğerkamlığa; Haris Muhasibi, cömertliğe ve ihsana; Nasrabadi ise, mürüvvete ve iki cihanı terk etmeye (terk-i terk) işaret eder. Ayrıca, fütüvvet geleneğini bazı peygamberlerin sünneti/yolu ile birleştirmesi de tasavvufi yöntemle benzer yarıdır.

Fütüvvetin verilmeyeceği 12 gruptan bahsederken de bunların mesleklerinin genellikle helal kazanca hanel getirme ihtimali olan ya da ahlaki bakımdan meşruiyet sorunu olabilecek meslekler ya da işler (muhtekirler/istifçiler, tellallar, kasaplar, kahinler, tellaklar, avcılar, vergi memurları gibi) olduğu dikkat çekmektedir. Aynı durum fütüvveti düşüren haller için de geçerlidir (Gölpınarlı, 1949-1950/2011, 90-91, 266-269; 273-276)¹⁶. Sonuç olarak, fütüvvetnamede yer alan şu ifade fütüvvetle tarikatin birlikteliğini net bir şekilde ortaya koymaktadır: “Fütüvvet bir ağaca benzer. Kökü arifin canına iyice dikilmiştir. Dallarından birinin adına mürüvvet denmiştir. Tarikatta böyle rivayet edilmiştir. Mürüvvetten bir nişan istersen bil ki, şu iki cihanı da terk etmekten ibaret” (Gölpınarlı, 1953, 110).

¹⁶ Müellif bu grubu sanıyoruz yanlışlıkla 10 olarak ifade etmiş, ama 12 sınıf kişiden bahsetmiştir.

Nâsırî'nin fütüvvet anlayışında da öne çıkan ilkeler, aynı zamanda iş hayatında da ışık tutan ilkelere aittir. İslam iktisat düşüncesinin de temel ilkeleri arasında¹⁷ yer alan özellikle diğerkamlık (îsar), cömertlik, ihsan, mürüvvet, helal kazanç ve bunu temin için uygun işler ve meslekler, ahi teşkilatlarının vazgeçilmez ilkeleri olarak kabul edilmiştir.

Türkçe Fütüvvetnamelerde Fütüvvet ve Tasavvuf İlişkisi

Fütüvvet ve tasavvuf gelenekleri arasındaki yakın ilişkiye dair bazı Arapça ve Farsça fütüvvetnamelerden örnekler verdik. Oldukça benzer bir durumu Anadolu Fütüvvet geleneği olarak bilinen Ahilik düşüncesi için de söylemek mümkündür. Nitekim özellikle 15. ve 16. yüzyıllarda yazıldıkları anlaşılan Türkçe fütüvvetnamelere bakıldığında (Taeschner, 1972, 204)¹⁸, vazedilen ilkeler ve yaşam biçimi olarak sufi geleneği ile büyük benzerliklerin ve iç içeliklerin olduğu anlaşılmaktadır. Nitekim bu gözle bakıldığında, fütüvvetnamelerin dindar ya da sufi bir Müslümanın günlük hayatında takip etmesi gereken temel inanç, ibadet ve ahlak kurallarının derç edildiği ve daha ziyade tasavvufi bir bakış açısıyla yazıldıkları anlaşılmaktadır. Bu manada, Yahya b. Halil b. Çoban el-Burgazi'nin (13. yüzyıl) Türkçe Fütüvvetnamesi (*Burgazi* ya da *Çobanoğlu Fütüvvetnamesi*) ile Seyyid Hüseyin'in (15. yüzyıl) Türkçe Fütüvvetnamesinde yer alan her kademede insanı ilgilendiren genel ahlaki kurallara bakmak yeterli olacaktır (Erdem, 2021a, 30; Gölpinarlı, 1949-1950/2011, 61; Şeker, 2011, 19-20, 100-1007; Sarıkaya, 2002, 62).

Osmanlı döneminde Türkçe olarak yazılmış birçok fütüvvetname vardır. Ancak, bunların sayısını tam olarak ifade etmek zordur. Çünkü, özellikle mesleki düzeyde yazılmış fütüvvetnamelerin bir kısmı şahısların elinde olduğu için, henüz ortaya çıkmamış durumdadır. Yine de şimdiye kadar bilinen Türkçe fütüvvetnamelerin en önemlilerinin 1950'li yıllarda Abdülbaki Gölpinarlı tarafından okunup değerlendirmelerinin yapılarak yayınlandıkları şunu rahatlıkla söylenebilir. 2000'li yıllarda ise, artan bir ilgi sonucu gerek arşiv kaynaklarında gerekse şahıslarda bulunabilen diğer fütüvvetnameler farklı araştırmacılar tarafından okunup yayınlanmıştır. Burada ilk dördünü Gölpinarlı'nın literatüre kattığı beş fütüvvetname fütüvvet-tasavvuf ilişkisi bağlamında değerlendirilecektir. Ancak, Razavi'nin (ya da Radavi) fütüvvetnamesinin birbirinden çok sayıda farklı

¹⁷ Bu konuda kapsamlı bir araştırma için şu çalışmamıza bakılabilir: Erdem, 2021a.

¹⁸ Fütüvvetnamelerin türleri üzerine kapsamlı bir araştırma için bakınız: Erdem, 2019c. Fütüvvet ve Ahilik düşüncesinin kaynakları üzerine kapsamlı bir araştırma için ise bakınız: Erdem, 2019d.

nüshası bulunduğu için, bunlardan iki önemli kurum tarafından farklı başlıklar altında yayınlanmış ve iki eser ayrı ayrı değerlendirilecektir. O bakımdan, bu kısımda esasında 6 ayrı fütüvvetnamenin kısa tahlili yer almaktadır.

- Yahya b. Halil b. Çoban *el-Burgazi'nin Fütüvvetnamesi*,
- Şeyh Eşref b. Ahmed'in *Fütüvvetnamesi*,
- Seyyid Hüseyin b. Seyyid Gaybi'nin *Fütüvvetnamesi*,
- Seyyid Muhammed b. Seyyid A. el-Hüseyin *er-Razavi'nin Fütüvvetnamesi*;
 - *Fütüvvetname-i Kebir*,
 - *Fütüvvetname-i Tarikat*,
- *Esrar Dede Fütüvvetnamesi*.

Çobanoğlu Fütüvvetnamesi

Anadolu'da yazılmış ilk ahilik fütüvvetnamesi olarak bilinen Çobanoğlu Yahya b. Halil Burgazi (Bulgari)'nin fütüvvetnamesindeki ilkeler de Suhreverdi'nin ünlü tasavvuf eseri olan *Avârif ül-Maârif*'teki tasavvufi ilkelerle hemen hemen aynı gözükmetedir. *Çobanoğlu fütüvvetnamesi*'nde geçen edep ve hizmet makamının dereceleri, Ahiliğe girme törenindeki şed kuşatılması ve müritle ahi arasındaki ilişki, özel toplantılarda uyulacak oturma, kalkma, yeme, içme vesaire edep ilkeleri ve sema törenlerinde uyulması gereken kuralların çoğu tasavvufi ilke ve uygulamalarla örtüşmektedir. Hatta ilginç bir şekilde eserde "... şöyle ayan kıldım ki, ahi yolları nedir ve fütüvvet nedir muayyen ola ve ne kim tarikat işinde müşkül meseleler kim vardı, cevap birle (bile) yazdım. Her kim buna inanmaya, ol kişi mürted ola ..." (Gölpınarlı, 1953, 113)¹⁹ der. Kitabın başka bir yerinde ise, fütüvveti bir tarikat gibi telakki ettiğini ve bir şeyhe ittibâ etmenin zaruretini bazı tarikat mensuplarının söylediği "... her Müslümanın bir şeyhi olması gerektir. Şeyhi olmayan şeytana mürittir" ifadesini kullanır ve yiğit, ahi ve şeyhin üçünün de bir olduğunu savunur (Gölpınarlı, 1953: 85).

Neşet Çağatay'ın bu konudaki nihai tespitini kendi kaleminden okumakta fayda var: "*Fütüvvetname*, bu şekilde fütüvvetçiliğin aslı, şeceresi, yani intikal silsilesi, rükünleri, intisab yolları ve edebler olmak üzere basit ve umumî kaideleri ihtiva etmektedir ki, edebler, fütüvvet libasından hurka ve şeceredeki mutasavvıfların zikredilmiş olması, bu unsurların tasavvuftan, diğerlerinin de

¹⁹ Hatta bazı fütüvvetnamelerde insan yaşantısıyla ilgili 740 kuraldan bahsedilmektedir. Ahiliğe intisap etmiş herkesin bu edeplerden asgari 124'üne sahip olması gerektiği belirtilmiştir (Çağatay, 1997, 163).

İmamiye akidelerinden alındığını göstermektedir. Suhraverdî'nin, fütüvvetçiliğin bütün prensiplerini, ana hatlarıyla ihtiva eden ilk fütüvvetnamenin yazıcısı (zira kendisinden evvel bu hususa dair eser yazanlar, sadece fütüvvetçiliğin ana vasıflarını tespit etmişlerdir) ve tasavvufta da, Avarif'ül-Maarif gibi, tasavvufun bütün inceliklerini kaydeden eserin sahibi olması dolayısıyla, daha sonra fütüvvetname yazmış olanlar, bu iki kaynağı esas alarak, fütüvvet silsilesini ve aslını, Adem Peygambere kadar çıkarmışlar, edebleri de, Avarif'ül-Maariften birçok kısımlar olarak, ince teferruath ve anlaşılması güç karışık bir nizamname veya dua kitabı haline getirmişlerdir” (Çağatay, 1952, 67).

Zaten Çobanoğlu fütüvvetnamesinin bizzat kendisi, hazırlanan metnin Ku'an'dan, hadislerden, Peygamberlerin kıssalarından, velilerin zikirlerinden, kitabü'l-kalâ'id'den, ariflerin sırlarından oluştuğunu belirtmekte ve hatta tarikata dair sıkıntılı olarak addedilen meselelere bile cevaplar verildiği söylenmektedir. Yazar, bunlara inanmayanların da mürted olacağını bile belirtmektedir. Zira yazdıklarının Kur'an, sünnet ve tarikat ehli nezdinde sabit ve meşru olduğunu belirttikten sonra, her Cuma gecesi Ahilerin huzurunda belirtilen âdâb ve erkân üzere okunması tavsiye edilmektedir (Gölpınarlı, 1953: 107)²⁰.

Özellikle iktisadi hayatı ilgilendiren kısmı olarak Burgazi, ahinin mutlaka bir işi, bir sanatı olması gerektiğini, işi ve sanatı olmayan kişinin fütüvvet ehli olamayacağını ve ahilik derecesine yücelemeceğini, bu dereceyi elde edebilmek için çalışmanın ve kazancın (el emeğinin) esas olduğunu bildirir. Ona göre, ahi kazandığını paylaşmalı, cimrilik etmemelidir; kendisine yetecek kadar bir miktar ihtiyat akçesi dışında tasadduk etmeli ve sofrası açık olmalıdır (Gölpınarlı, 1953, 91, 95).

Eşref b. Ahmed'in Fütüvvetnamesi

14. yüzyılın sonu ile 15. yüzyılın başlarında yazıldığı tahmin edilen Eşref b. Ahmed'in Türkçe Fütüvvetnamesinde Türk edebiyatında ilk manzum fütüvvetname olduğu söylenmekte olup; 444 beyitten oluşan manzum bir ilmihal tarzındadır. Eserde temel inanç ve ibadet esasları ile bazı ayetler ve hadislerin yanı sıra, Bayezid-i Bestami, Hızır, Mevlâna Celaleddin Rumi gibi tasavvuf ehli için önemli bazı şahsiyetler; şükür, sünnet, şeytan gibi dini terimler; şeriat, tarikat, hakikat, marifet, tevazu, kanaat ve takva gibi tasavvufi terimler manzum tarzda anlatılmaktadır. Ancak, dervişliği kılık-

²⁰ Gölpınarlı, *Kitabü'l-Kalâ'id*'in ne olduğunu kendisinin de tespit edemediğini söyler.

kıyafetle izhar etmek yerine, takva elbisesi ile donatmanın daha uygun olacağını şu beyitle söyler (Yeniterzi, 2001, 3):

*Bil ki, din İslam durur, sakal değil,
Böyle bildirdi bize ol Hak Resul.*

Seyyid Hüseyin Gaybi'nin Fütüvvetnamesi

Seyyid Hüseyin Gaybi'nin Fütüvvetnamesi, ağırlıklı olarak Safevi propagandası altında gerçekleşen Şii-Alevi-Bektaşî inanç ve ritüellerinin tesiri altında yazılmış bir fütüvvetname görünümünde olup, daha ziyade bu ekseninde bir tarikat mensupları için kaleme alınmış bir edep ilmihali niteliğindedir. Fütüvvetnamenin traskripsiyonunu ve eser üzerine kapsamlı bir inceleme yapan öncü bilim insanlarından Abdülbaki Gölpınarlı'nın kesin inancı, müellifin yeterli bir İslami bilgiye sahip olmadığı ve açık bir şekilde Safevilerin Oniki İmam Şii inancının bir propaganda malzemesi olarak kaleme alındığı, ama Sünni Osmanlı ülkesinde bunun anlaşılması için ilk üç Raşit Halife ile ilgili bazı taltif cümlelerin kesinlikle takiyyeden ibaret olduğu yönündedir (Gölpınarlı, 1955-56, 49-51).

Müellife göre, fütüvvetin de tarikatın da imanın da aslı edeptir. Dolayısıyla, edep sahibi olmayanın ne fütüvveti ne sufiliği ne de imanı geçerlidir. Onun için ahinin toprağın güle âşık olduğu gibi edepli ve salih kimselerle birlikte olması tavsiye edilmiştir (Şeker, 2011, 188). Nitekim, fütüvvetnamede ahinin uyması istenen toplam 124 edepten bahsedilir. Konularına göre bakıldığında ahinin 24 saatini kapsayan bir âdâb ilmihali gibidir. Bahsi geçen edep kuralları ve kural sayısı şöyledir: Yeme 12, içme 3, söyleme 4, elbise giyinme 5, evden çıkma 4, yol yürüme 8, mahallede yürüme 4, pazarda yürüme 5, nesne satın alma 3, eve nesne götürme 3, eve girme 5, oturma 3, konukluk 3, beyler katına girme 5, teferrüce varma (ferahlama, gezintiye çıkma) 3, insan davet etme 3, hamama gitme 6, su dökme 10, hasta dolaşma 5, yasa gitme 6, mezar ziyareti 4, döşekte yatma 4, döşekten kalkma 3, bardağa su koyma 2, ayakkabı çevirme 2, mescide girme 3, mescitte oturma 3 ve mescitten çıkma 3 (Gölpınarlı, 1955-56, 28; Erdem 2021c, 103). Böylece esasında bir yaşam biçimi ilmihali demek yanlış olmayacaktır.

Fatih döneminde yazıldığı sanılan (Gölpınarlı, 1955-56, 30) bu fütüvvetnamede, Gölpınarlı'ya göre bu durum fütüvvetin ve ahiliğin zamanla “Şiilik esasını güden bir tarikat haline geldiği”ni; dolayısıyla, “bütün fütüvvet ehlinin Şii-Batını bir renge boyandığını ve fütüvvetin alabildiğine Safevîlik propagandasına girdiğini apaçık gösterir” (Gölpınarlı, 1955-56, 40,

43, 49-51, 59-68). Bununla birlikte, eserde bariz bir tasavvufi dilin hâkim olduğu açıktır. Örneğin, *Tuhfetu'l-Vasaya*'da olduğu gibi, fütüvveti bir ağaç retoriği üzerinden sufi bir dille açıklamayı tercih eder. Buna göre, “fütüvvet bir ağaçdur, aslı Tangrı sıfatıdur, budakları enbiya sıfatıdur, yaprakları evliya sıfatıdur, yimişi mü'minler sıfatıdur. Pes fütüvvet ağacının köki tevhid ve ihlasdur, budakları sıdk-u safa ve ahd-u vefadur, yaprakları edeb-ü hayadur ve semeri marifet-i evliyadur ve ol ağacın suyu rahmet-i Hudadur ve ol yimişün lezzeti kerem-ü sehadur ve hazzı havf-u recadur” (Gölpınarlı, 1955-56, 38). Dikkat edilecek olursa, metinde iktisadi hayata dair somut ilkelere ve tavsiyelere fazla yer verilmese de esas olarak sufi geleneğe uygun bir dil kullanılmıştır.

Hatta Gölpınarlı'ya göre, müellifin zamanında Osmanlı topraklarında yaşayan fütüvvet ehli yedi bölük, dokuz kısımdan oluşuyordu. Bu dokuz kısmın altısına ‘*erkân-ı tarikat*’, üçüne de ‘*ashâb-ı tarikat*’ deniyordu. Bunlar arasında tasavvuf erbabının benimsediği *halife*, *şeyh* ve *şeyf-al şüyüh* (*şeyh-al meşâyih*) de bulunmaktadır (Gölpınarlı, 1955-56, 39).

Razavî'nin Fütüvvetname-i Kebir'i ve/veya Fütüvvetname-i Tarikat'ı

Kanuni döneminde yazıldığı sanılan Seyyid Muhammed b. Seyyid Alaaddin el-Hüseyin er-Razavî'nin *Fütüvvetname-i Kebir*'i²¹ ise, daha başlangıç kısmında fütüvvet-dârlar arasında söylenip işitilen erkâna dair Horasan ve Irak pırlarının ‘*kıbleteyn tarîkati*’, Mekke ve Medine erenlerinin ‘*makâm-ı insâf*’, Rum erenlerinin ise ‘*tercü mân*’ dediklerinden bahseder. Sonra bütün bu görev dağılımının belli bir liyakat esasına dayandığını söyler. Ardından bir tarikat erkânı halinde “*helvanın cefne denilen toprak kaba konularak taksim edilmesinin hangi peygamberler zamanından kaldığı delilleriyle ifade edilir*” (Razavî, 2014, 15-16, 24-124).

²¹ Eserin esas adı *Miftahu'd-Dekaik fi Beyani'l-Fütüvve ve'l-Hakaik* (‘İnceliklerin Anahtarı ve Fütüvvetin ve Hakikatlerin Beyanı’). Eser Rahşan Gürel tarafından doktora tezi olarak çalışılmış, Sadullah Gülten ve Hacı Yılmaz tarafından hazırlanarak 2014 yılında Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı tarafından yayınlanmıştır. Eserin şimdiye kadar bilinen 11 farklı nüshasının bulunduğu ve her birinin diğerinden bazı farklılıklar içerdiği tespit edilmiştir (Erdem, 2021c, 105-107; Razavî, 2014, 14-15). Eserin Osman Aydın tarafından hazırlanan ve Alevi-Bektaşî Klasikleri arasında 2011’de Türkiye Diyanet Vakfı tarafından basılan başka bir nüshası ise, *Fütüvvetname-i Tarikat* adıyla yayınlanmıştır. Bu yayında eserin bulunduğu 30 kadar katalog kaydı bir tablo halinde verilmiştir (Razavi, 2011, 24). Müellifin ismi Arapça’daki dat (ض) harfinin okunuşundan kaynaklanan farklılıktan dolayı 2014 yayınında *Razavi*, 2011 yayınında ise *Radavi* olarak yazılmış, ama biz karışıklık olmaması için ikisini de *Razavi* olarak aldık.

Geri kalan kısımda ise, fütüvvet ve tarikatın adabından bahsedilir. Kaldı ki yukarıda anlatılan silsile yoluyla şed kuşatma biçimi bile tasavvufi geleneğin neredeyse aynısıdır. Dikkat edilecek olursa, içerik olarak Seyyid Hüseyin'in Fütüvvetnamesine çok benzeyen bu eserde de fütüvvet ehlinin erkamı, tevbe almak, yol atası ve yol kardeşi edinmek, şed kuşanılması, helva-yı cefnenin senedi, erkamı, pişirilmesi, dağıtılması ve saire ile fütüvvet ehlinin sıfatları, bu sıfatı alamayanlar ve bundan düşüren haller sayılabilir. En sonunda ise, meslek sahibi olma ve onun da tasavvuftaki mürşit-mürid ilişkisine benzer şekilde bir pirin maiyetinde olması vurgulanır.

Razavi'nin söz konusu fütüvvetnamesinin 2011 yılında Alevi-Bektaşî Klasikleri arasından *Fütüvvetname-i Tarikat* adıyla yayınlanan başka bir nüshasında ise, fütüvvet-tarikat ilişkisi daha net ve yoğun olarak görülmektedir. Ancak, açıkça belirtmek gerekir ki, Razavi Fütüvvetnamesitam bir Şii-Bektaşî-Alevi inanç ve sufi motiflerine göre yazılmış olup, hemen her noktada bu çizginin batını yorumlarını görmek mümkündür. Öyle ki, Fütüvvetname-i Tarikat'te Şia inancının temelleri olan Hz. Ali üzerinden veraset, imamet, hilafet ve Gadir-i Hum gibi hususlar ile takip edilen şed kuşatma silsilesi²² ve uygulamalar açısından neredeyse katışıksız bir Şii-Bektaşî-Alevi dili kullanılmıştır. Bundan dolayı, eseri bu konu üzerine hazırladığımız başka bir çalışmada daha teferruatlı değerlendirmek istiyoruz. Yalnız, müellif eserin hemen her noktasında fütüvvet inanç ve ritüellerini açıklarken çok defa batını yorumlara müracaat ederek tarikat kavramları ve anlayışı üzerinden hareket etmektedir. Örneğin, şeddin imanını, ahkamını ve şartlarını, tarikatın ve marifetin makamlarını açıklarken Hacı Bektaş Veli'nin *Makalat*'ındaki dil ve içerikle büyük bir paralellik arz eder (Razavi, 2011, 30-31, 3a-4b; Hacı Bektaş Veli, 2013, 21-30; 68-75).

Razavi, tarikatın şartlarını altı noktada toplar ve bunları tevbe, teslim, sıdkla yakın olma, takva ve kanaat, rıza ve uzlet olarak açıklar (Razavi, 2011, 3a). Yine şeyhin niteliklerini, şeyh-mürid ilişkilerini, fütüvvetin adab ve erkamını açıklarken kullandığı dil tam anlamıyla sufi bir dildir. Örneğin, adab ve erkamın dört mertebesinden bahsederken tam bir sufi dili kullanarak; "*hizmet edendim, mürid oldum, sonra derviş oldum, sonra şeyh oldum*" der. Seccadeyi açıklarken de "*manevi olarak tarikatta süluk eden üstatlar karşısındaki meşâyih sülûku yapmasıdır*" der. Tarikatı ise, tam da

²² Bu silsilede çok sayıda isim zikredilirken, mesela, ilk üç halifeye hiç yer verilmemiştir.

fütüvvetin ruhuna uygun bir anlamla “Allah’ın seni dosdoğru yola hidayet etmesidir” şeklinde tarif eder (Razavi, 2011, 32, 39b). Müellif, tarikat konusunu ve dilini o kadar çok kullanır ki, okuyucu eserin hedef kitlesinin fütüvvet erbabı yerine tasavvuf erbabı olduğunu düşünebilir. Zira tarikatın adabı, erkamı ve girişte yapılması gerekler, şeyhin müride çerağ yakması (uyandırma) ve daha pek çok inanç ve ritüel tam bir Bektaşî tarzı tarikat anlayışı ile izah edilmiştir (Razavi, 2011, 32-34, 9a, 22b, 25b). Nitekim takip ettiği bu üslup ve içerikten ötürü A. Gölpınarlı Razavi’nin Şiiliğinin açık olduğunu ve “akidesini Şafilikle gizleyip takıyye yaptığını” (Gölpınarlı, 1949-1950/2011, 30)²³ iddia etmiştir.

Razavi’nin fütüvvetname nüshalarında ekonomik hayat dair somut konular yer almasa da fütüvvetin ve tasavvufun temel ilkelerinden kanaat ve rıza gibi hususlar vasıtasıyla iş dünyasına yansımalarının olabileceği söylenebilir.

Esrar Dede Fütüvvetnamesi

Son olarak, Galata Mevlevihanesi şeyhi ünlü şair Şeyh Galip’e bağlandıktan sonra, hayatını genellikle mevlevihanede geçirdiği bilinen Esrar Dede’nin (1748-1796) *Divan-ı Esrar*’ının son kısmında yer alan 177 beyitlik manzum *Fütüvvetname-i Esrar Dede* (ya da *Fütüvvetname-i Esrar Dede*) de esasında güzel bir tasavvufi fütüvvetname örneğidir. Eser Mustafa Güneş tarafından okunup hazırlanarak yayınlanmıştır. Güneş, manzum eseri altı kısımda değerlendirmiştir. Manzum eserin daha giriş kısmında Cenab-ı Hakkın anılması ve Hz. Peygambere, aline ve ashabına salat ve selam ile başlanıp dört büyük halife ve önde gelen bazı sahâbilerden bahsedildikten hemen sonra, Mevlâna ve Mesnevi konusunu işler. Ardından da ahlakın ve mürüvvetin fütüvvet için önemini ünlü mutasavvıf Feridüddin-i Attar ile bir tellak arasında geçen hikâyeye bina etmesi, fütüvvet ve mürüvvet ile tasavvufu ne kadar iç içe gördüğünü göstermektedir. 76. beyitte “*Anı hıfz eyle zahir itme bana / Bu makamun mürüvveti bu sana*” veciz ifadesiyle, fütüvvetin ana sütunu olarak gördüğü mürüvveti başkasının sırrını, ayıbını saklaması, yüzüne vurmaması, mahcup

²³ Müellifin Bursa’da Şafii kadılığı görevi, özellikle Oniki İmam Şiiliğine meyyal kullandığı dil ve üslup ve fütüvvetnamenin içeriği üzerine Gölpınarlı ve diğer araştırmacılar arasındaki tartışma ile bizim görüşümüzü yansıtan bir analiz için bakınız: Erdem, 2021c, 106. Burada şu kadarını hatırlatmakta fayda var: Razavi (2011) Alevi Bektaşî Klasikleri arasında yayınlanmıştır!

etmemesi şeklinde adeta bir *mekârim-i ahlak* kalıbına oturtması, kanaatimizce bunun önemli bir göstergesidir (Güneş, 2020)²⁴.

Esasında fütüvvetin merkezine alınan mürüvvet düşüncesinin burada ifade edilmiş haliyle iktisadi faaliyetlerin icrasında temel bir ahlaki unsur olduğu muhakkaktır. Zira birbiri ile rekabet halindeki rakip firmaların birbirinin kusurunu arayarak aleyhlerinde yerli yersiz karalama yapmak suretiyle müşteri çalma girişimleri bugün kapitalist firmaların önemli zaaflarından biridir. Oysa Esrar Dede'nin yüksek ahlaki tavsiyeleri üzerinden hareket edildiğinde, gerçek kişiler arasında olduğu gibi, tüzel kişiler arasında da yarış rakipler arasında birbirini yok etme yerine, diğerini tamamlama veya kendine tercih etme yoluyla iyilikte dayanışarak yapılabilir. Kaldı ki, aynı sektörde kaliteli ve güçlü rakiplerin çoğalması, herkesin standardını yükseltecek ve menfaatini artıracaktır.

Diğer Türkçe Fütüvvetnameler

Bunların dışında, 15. ve 16. yüzyıllarda yazıldıkları tahmin edilen ama yazarları bilinmeyen genel mahiyette ya da belli mesleklere özgü kaleme alınan diğer fütüvvetnamelerde de genellikle tasavvufi geleneğin tesirini görmek mümkündür. Örneğin, Sarıkaya'nın tanıttığı müellifi bilinmeyen ama günümüze kadar tam nüsha ulaşan yedi fütüvvetnameden biri bir Rifai şeyhi adına ve Rifai tarikatı erkanına göre, beşi Şia-Bektaşî geleneğine göre kaleme yazılmıştır (Sarıkaya, 2002).

Fütüvvet/Ahilik ve Tasavvuf İlişkisinin Fütüvvetnamelerde Bahsedilen İnanç ve Ritüeller Bakımından Toplu Olarak Değerlendirilmesi

Fütüvvetle/Ahilikle tasavvuf arasındaki benzerliği/ilişkiyi göstermesi bakımından, *Ahiliğe giriş törenleri* önemlidir. Nitekim, fütüvvetnamelerde bahsi geçen bilgilerden hareketle, Ahiliğe ilk giren kimsenin saçları tıraş edilir, tövbe ve telkin verilir, ahdullah okunur, *şerbet* içirilir, helva pişirilir, taç, hırka ve şalvar giydirilir, şed (kuşak, peştemal) kuşatılır; tarikatlarda da zaten yaygın bir gelenek olarak *hırka* giydirilir. Ayrıca, Ahiliğe ilk giren kişiye *tâlip* denir; o kişi daha sonra sırasıyla *nimtarîk* (yarım tarikat ehli) ve *sahib-i tarîk* (tarikat ehli) ünvanlarını alır (Çağatay, 1997, 160). Yine kurum içi hiyerarşik sınıflama Ahilikte yiğit, ahi, şeyh veya ahbap, nimtarîk, müfret, nakib vs. diye devam ederken; tarikatlarda mürit-şeyh veya

²⁴ *Esrar Dede Fütüvvetnamesi'*nin kapsamlı bir analizi için bakınız: Erdem, 2021c.

müptedi, mutavassıt, müntehi, mürşit diye sınıflanır. Belki de aralarındaki en önemli fark, Ahiliğe girişte kişinin mutlaka bir esnaf veya meslek sahibi olmasıdır.

Tarikatlardaki şeyhe ve o tarikatın ilk kişisi olarak kabul edilen zata ve ondan itibaren silsilede yer alan tüm zevata saygı duyulması gibi, Ahilikte de ahi şeyhine, o sanat dalının ahisine ve pîrine saygı duyulur. Tasavvuf geleneğinde her tarikat grubu kendi çizgisini bir sahabiye ve oradan da Peygamber'e kadar götürürse; Ahilikte de her sanat ve meslek grubu o mesleğin piri olarak bir Peygambere kadar götürür²⁵ ve kendisini onun izinde gitmekle yükümlü sayar.

Nitekim, *şed kuşatma geleneğinin* de esasında insanın yeryüzünde Allah'ın halifesi olduğu inancının bir uzantısı olduğu söylenir. Zira Allah Âdem Peygamberi yeryüzüne belli bir yükümlülükle göndermiş, ahbine vefa göstermesini, şeytana uymamasını vâzetmiştir. Ahilik geleneğine göre, diğer insanların da Adem'in evlatları olarak aynı ahde vefa göstermesinin bir simgesi olarak bir anlamda *vefa şeddi* kuşanması geleneği kurumsal hale getirilmiştir (Çağatay, 1997, 160). O nedenle, Osmanlı döneminde değişik alanlarda faaliyet gösteren esnaf ve sanatkârlar, iş yerlerinde o sanat ve mesleğin pirini ve mesleğin özelliklerini belirten levhalar asarlardı. Örneğin, *Edime Selimiye Kapalı Çarşısında* şunlar yazılıdır (Çağatay, 1997, 168):

*Her seherde besmeleyle açılır dükkânımız,
Hazreti İbrahim Peygamberdir pirimiz üstadımız.*

Yine Eyüp Sultan Muvakkithanesinde şöyle yazılıdır (Çağatay, 1997, 169):

*Saatin mucize-i Hazreti Yusuf idüğün,
Zammı ahad ile darbında işit leyl-ü nehar.
İsm-i Yusuf sad-u pencah oldukça şumar,
Saata bak nice geçer, o hesab üzre çalar.*

Fütüvvetnamelerin aşağı yukarı hepsinde kimlerin fütüvvet kabul edileceği ve şed kuşatılacağı, kimlerin de kabul edilmeyeceği ve şed

²⁵ Klasik İslami eserlerde her Peygamberin belli bir alanda ihtisas sahibi olduğu söylenir. Yaygın olarak bilinen bazı sanatkâr Peygamberler ve meslekleri şöyledir (Çağatay, 1997, 161): Âdem (çiftçi), Şit (hallaç, yorgancı), İdris (terzi ve yazıcı), İsmail (avcı), İshak (çoban), Yusuf (saatçi, iktisatçı-maliyeci), Musa (çoban), Zülkifl (ekmekçi), Lût (tarihçi), Üzeyir (bağcı), İlyas (çulha, dokumacı), Davud (zırhçı, demirci), Lokman (hekim), Yunus (balıkçı), İsa (seyyah) ve Muhammed (tüccar).

kuşatılmayacağı anlatılır. Bunlar adeta fütüvvetin amentüsü gibidir ve bir eserden diğerine büyük benzerlikler vardır. Bu ilkeler dikkatle incelendiğinde, fütüvvet ehlerinden beklenenlerle tasavvuf ehlerinden beklenenlerin birbirine paralellik arz ettiği görülmektedir. Örnek olarak, Nasiri'nin, Burgazi'nin ve Seyyid Hüseyin'in fütüvvetnamelerinde aşağıda sıralanan 12 sınıf insana şed kuşatılmayacağı söylenir (Gölpınarlı, 1955-56, 43; Çağatay, 1997, 160):

- Kâfirler (müşrikler),
- Münafıklar, iftiracılar, arkadan çekiştirenler,
- Remil atanlar (kum dökerek fala bakanlar), müneccimler (gayıptan haber vermeyi sanat edinenler),
- Şarap içenler,
- Dellaklar (tellaklar; hamamcılar, keseleyiciler),
- Dellallar (tellallar; ticarete aracılık edenler),
- Çulhalar (çullahlar, dokumacılar, tezgahhtarlar),
- Kasaplar,
- Cerrahlar,
- Avcılar,
- Madrabazlar (hilekârlar; bazı meyve, sebze ve benzeri yiyecekleri çıkış yerinden alıp toptancıya satanlar),
- Ameldarlar (ammâller, yapıcılar).

Dikkat edilecek olursa, yukarıda yer alan vasıfları haiz kişilerin bir kısmı (kafirler, münafıklar, iftiracılar, fala bakanlar, müneccimler, şarap içenler, madrabazlar) İslam'ın açıkça haram kıldığı işleri yapanlar olup, şer'i manada da kabul görmezler. Diğerleri ise, muhtemelen şüpheli işlemlere karışma potansiyeli olan işler olduğu için bu listede yer almıştır. Bu itibarla, fütüvvetnamelerde geçen ilkeler esas olarak Kur'an'ın ve sünnetin vazettiği takva sahibi kâmil bir Müslüman tasavvuru sunmaktadır. Bu ilkeler etrafında hayatını oluşturan kâmil bir Müslüman esnaf, tüccar, sanayici, kısacası Kur'an ve sünnet üzere yaşayan Müslüman bir müteşebbis ister ahi teşkilatına isterse başka bir tarikata mensup olsun aynı mana ikliminde yoluna devam etmiş olacaktır. Zira haya sahibi, dünyaya meyletmeyen, alın teri ve el emeği temelli helal kazanca riayet eden ve kazandığında muhtaçların hakkı olduğunun farkında olup onlarla paylaşan güzellik timsali bir iş insanı, ürettiği ve sattığı her şeyi Allah'ın rızasını gözeterek yapacak; böylece iyiliği çoğaltmak ve kötülüğü azaltmak için uğraşacaktır. Esasında, modern zamanların ahisini de sufisini de bu minval

üzere bir zühd ve dünya telakkisi ekseninde düşünmenin isabetli olacağı kanaatindeyiz.

Bütün bu anlatılanlardan anlaşılıyor ki, Hasan Basri'den itibaren birçok mutasavvıfın tanımladığı *fütüvvet* anlayışı, insanlıkta kemali ve Cenabı Hakka yakın olmayı, yani *insan-ı kâmil* olmayı amaçlamaktadır. Bu itibarla, bazı Müslüman ve Batılı müellifler fütüvvet esasına dayalı bu teşkilatı *fütüvvet tarikatı* ya da *Fütüvvetiye Tarikatı* olarak nitelendirmişlerdir (Köprülü, 2018: 143). Fakat hâkim görüş, İslam tarihinin hiçbir devrinde fütüvvetin bir tarikat olarak hareket etmediği yönündedir.

Sonuç ve Tartışma

Tarih boyunca fütüvvetin elbette farklı anlamları ve varyantları ortaya çıkmıştır. Ancak, fütüvvet anlayışının İslam dünyasında geniş kabul görmesini sağlayan en önemli etken kuşkusuz tasavvuf hareketi ile olan yakınlığı olmuştur. Zira sufilerin oldukça geniş toplum kesimleri ile devlet kademelerinde büyük rağbet görmesinin, fütüvvetin bu hareketle yakın ilişki halinde olmasında önemli bir amil olduğu söylenebilir. Kaldı ki, fütüvvet düşüncesinin temel ilkeleri esas olarak mutasavvıfların bakış açısından ortaya çıkmıştır. Bunu söylerken, gençlik, yiğitlik, alplık ve cesaret gibi unsurları elbette göz ardı ediyor değiliz. Ancak, hem Anadolu Selçukluları ve Osmanlı dönemleri öncesi tecrübeler hem de bu dönemler boyunca fütüvvetin ve ahiliğin gelişimi, muhtevası ve kaynaklarında vazedilen kurallar dikkate alındığında tasavvufla büyük bir iç içeliğin olduğu anlaşılmaktadır.

Bu hususta fütüvvetin kaynakları içerisinde hiç kuşkusuz en temel kaynak eserler olarak fütüvvetnamelere bakmak gerekir. Mevcut çalışmada fütüvvetnamelerle ilgili başka tartışmalardan mümkün olduğunca uzak durarak, bu eserlerin içeriğinde yer alan sufi ilkeler ve ritüeller incelenmiştir. Bu kapsamda beşi Arapça, beşi Farsça (*Avarifü'l-Maarif*le birlikte altı) ve beşi de Osmanlı Türkçesi olmak üzere, toplam on beş (*Avarif*le birlikte on altı) meşhur fütüvvetnamenin içeriği taşıdığı tasavvufi dil bakımından incelenmiş, analiz edilmiş ve bu ilişkiden iktisadi hayata dair bazı çıkarımlarda bulunulmuştur. Son olarak, fütüvvet ve ahilikle tasavvuf arasında inanç ve ritüeller bakımından benzerlikler ve farklılıklar ele alınmıştır. Çalışmanın sonuçlarını iki ana noktada özetlemek mümkündür:

Öncelikle, bu kadar geniş kapsamlı bir araştırma sonucunda net olarak anlaşılmıştır ki, fütüvvet-ahilik anlayışı ister Sünni ister Şii-Alevi-Bektaşî geleneğe meyletmiş olsun, özü itibarıyla tasavvufun vazettiği temel esas

itibariyle ahlak ve edep kurallarına dayanmaktadır. Bu gerçek hem dil ve üslupta hem de yaşam biçiminde ve neredeyse tüm ritüellerde karşımıza çıkmaktadır. Elbette yer yer farklılıklar, abartılar, daha batını düşünce ve hareketler söz konusu olabilir; ama fütüvvetin ana yapısı böyledir. İlk dönem Arapça sufi risalelerde ve fütüvvetnamelerdeki fütüvvet anlayışının sonrakilere göre temel İslami kaynaklardan daha fazla beslendiği, dolayısıyla, ağırlıklı olarak Kur'an ve sünnet çizgisinde özellikle genç, yiğit, cesur ve diğerkam bir mü'minin ya da topluluğun manevi terakkisi üzerine bina edildiği bir hakikattir. Sülemi, Kuşeyri, Herevi, Hartburti ve İbn Arabi gibi klasik dönem büyük tasavvuf alimlerinin kaleminden çıkan fütüvvet anlayışı, esas olarak enbiyanın, ashabın ve evliyanın sofrasından beslenmiştir. Zaten söz konusu müelliflerin aynı zamanda tefsir, hadis, kelim, fıkıh ve kıraat gibi temel İslami ilimlerde de oldukça iyi tahsil görmüş alimler olduğu bilinmektedir.

Daha sonraki asırlarda bazı devlet adamlarının toplumun istikrarı ve kendi yönetim sorunlarına katkı sağlaması için fütüvvet ehlini devlete eklemleme gayreti ile İran Safevi Devletinin marjinal Oniki İmam düşüncesini siyasi amaçlı olarak Anadolu başta olmak üzere, İslam coğrafyasına ihraç etme propagandasının etkili bir aracı olarak görmesi sonucu bu kadim düşünce ve yaşam biçimi zaman zaman batını inanç motiflerinin tesiri altında kalmıştır. Bu itibarla, fütüvvet hareketi ne yazık ki, uzunca bir müddet siyasi mülahazalara alet edilmiş ve yozlaşmasına çanak tutulmuştur. Bunları daha ziyade Farsça ve Osmanlı Türkçesi ile yazılmış bazı fütüvvetnamelerde görmek mümkündür. Fakat, mevcut çalışmada fütüvvetnamelere mümkün olduğunca bu noktadan bakmak yerine, sufi inanç ve ritüellerle fütüvvetin karşılıklı etkileşim noktalarına ve bunların iktisadi hayata olası yansımalarına odaklanılmıştır.

Çalışmada dikkat edilen önemli bir mesele ise, fütüvvet ve tasavvuf ilişkisinin ve bu ilişkiyi sağlayan ahlaki umdelerden iktisadi hayata dair ne gibi çıkarsamalar elde edilebileceği ya da başka bir ifade ile, bu hususların ekonomik faaliyetlerin icrası noktasında ne anlam ifade ettikleri olmuştur. Esasında, her fütüvvetnamenin incelenmesi tamamlandığında bu hususa dair kısa değerlendirmelerde bulunulmuştur. Sonuçta şu kadarını söylemekle kifayet edeceğiz: Fütüvvetnamelerde görülen tasavvufi ilkelerin iktisadi hayata tesirini Anadolu'nun ve diğer coğrafyaların esnaf ve sanatkâr zümreleri üzerinde -en azından belli dönemlerde- canlı olarak görmek pekâlâ mümkün olmuştur. Zira esnaf ve sanatkâr zümreler arasında tasavvufi yapıların önemli bir yer tuttuğu göz önüne alındığında,

üstlendikleri manevi terbiyenin ve ahlaki ilkelerin iş hayatına önemli ölçüde aktarıldığı anlaşılmaktadır.

Bu tesiri hem yapılan işin niteliğinde, kalitesinde hem de müşteriye satış aşamasında görmek mümkündür. Zira bu manevi tesir altında iş yapan bir kişinin yaptığı işi (eseri) Allah'ın gözetiminde ve onun rızası ve lütfu sayesinde yapabildiğinin farkında olarak yapması icap edecektir. Ayrıca, bu manevi atmosferde iş yapan bir iş insanının üretim, fiyatlama, dağıtım ve satış gibi yönetsel kararlarını sadece iktisadi rasyonelite ile değil, manevi kaygıları da dikkate alarak alması beklenir. O bakımdan, bu tesirin geçerli olduğu zamanlarda Müslüman esnaf ve sanatkarların işlerinde maliyet, fiyat ve kalite politikası ile müşteri/toplum memnuniyeti çok daha gerçekçi ve karşılıklı hakkaniyet esasına dayalı olarak yürütülmüştür. Fütüvvet ahlakının terkedilip kapitalist kaygıların hâkim olduğu zamanlarda ise, piyasa koşullarının ve toplumsal memnuniyetin giderek bozulma eğilimi gösterdiği anlaşılmaktadır. Bu tespitin geçerlilik düzeyini farklı dönemlerde ve şartlarda yapılmış tüm mamul mal ve hizmetler ile alt yapı ve binaların maliyetinde, piyasa fiyatında ve kalitesinde görmek pekâlâ mümkündür.

Dolayısıyla, bu çerçevede kurumsal kimliğini koruduğu dönemlerde ve ölçülerde sufi ve ahi ilkelerinin etkin bir piyasa işleyişine hizmet edeceği açıktır. Ama, söz konusu zümrelerin ve kurumsal yapıların bu ilkelere riayet etmek yerine, sadece ekonomik rasyonelite üzerinden dünyevi çıkarları ile hareket ettiklerinde elbette beklenen etki ortaya çıkmayacaktır. Nitekim İslami hassasiyetin diğer toplum kesimleriyle birlikte sufi ve fütüvvet/ahi kurumlarında ve zümrelerinde kaybolmaya başladığında, ne yazık ki, ilkelerin sözden öze dönüşemediği bilinmektedir.

KAYNAKÇA

- Ateş, S. (1976). *İslam Tasavvufu*. Ankara: Pars.
- Aydın, M.Ş. ve Adanalı, A.H. (ed.) (2017). *İslam Ahlakı: Temel Konular ve Güncel Yorumlar*. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı.
- Câmî, A. (2011). *Evlîyâ Menkıbeleri: Nefahâtü'l Üns Min Hadarât'il Kuds*. Abdülkadir Akççek (Çev.). İstanbul: Huzur.
- Câmî, A. (1998). *Nefahâtü'l Üns: Evliyâ Menkıbeleri*. Lamii Çelebi (Terc. ve Şerh.). Süleyman Uludağ ve Mustafa Kara (Haz.). İstanbul: Marifet.
- Çağatay, N. (1952). Fütüvvet-Ahi Müessesesinin Menşei Meselesi. *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2-3, 61-84.

- Çağatay, N. (1997). *Bir Türk Kurumu Olan Ahilik*. Ankara: Türk Tarih Kurumu.
- Erdem, E. (2021a). Fütüvvetnamelerin İslam İktisat Düşüncesi İçindeki Yeri. *İş Ahlakı Dergisi*, 14 (1), 27-62.
- Erdem, E. (2021b). Fütüvvetin ve Ahiliği Menşei, Mahiyeti ve Türleri. *Ahi Evran Üniversitesi İİBF Dergisi*, 'Fütüvvet, Ahilik ve İktisadi Hayat' Özel Sayısı, 5, 1-15.
- Erdem, E. (2021c). Fütüvvetnamelerin Türleri ve Farklı Dillerde Yazılmış Bazı Fütüvvetnamelerin İçerikleri Üzerine Bir İnceleme. *Ahi Evran Üniversitesi İİBF Dergisi*, 'Fütüvvet, Ahilik ve İktisadi Hayat' Özel Sayısı, 5, 88-113.
- Erdem, E. (2021d). Fütüvvet ve Ahilik Çalışmalarının Kaynakları. *Bilgi Ekonomisi ve Yönetimi Dergisi*, 16(2), 173-198.
- Erdem, E. (2009). *Ahlakla Kalitenin Buluştuğu Bir Esnaf Teşkilatlanma Modeli Ahilik*. Ankara: Detay.
- Erul, B. (2012). Veda Hutbesi. *TDV İslam Ansiklopedisi*, 42, 591-593.
- Gölpınarlı, A. (1955-1956). Şeyh Seyyid Gaybi oğlu Şeyh Seyyid Hüseyin'in Fütüvvet-namesi. *İ.Ü. İktisat Fakültesi Mecmuası*, 17 (1-4), 27-72.
- Gölpınarlı, A. (1953). Burgazi ve Fütüvvet-namesi. *İ.Ü. İktisat Fakültesi Mecmuası*, 15(1-4), 76-153.
- Gölpınarlı, A. (1949-1950/2011). İslam ve Türk İllerinde Fütüvvet Teşkilatı. *İ.Ü. İktisat Fakültesi Mecmuası*, 11 (1-4). Ayrıca kitap olarak (2011). İstanbul: İstanbul Ticaret Odası.
- Güneş, M. (2020). *Fütüvvet-name-i Esrar ve Ahilik*. İstanbul: Gelenek.
- Hacı Bektaş Veli, H. (2013). *Makâlât*. Ali Yılmaz, Mehmet Akkuş ve Ali Öztürk (Haz.). Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı.
- Haşimi, M.A. (2007). *Kur'an ve Sünnete Göre Müslüman Şahsiyeti*. Resul Tosun (Çev.). İstanbul: Risale.
- İbni Arabi, M.M. (2015). *Fütuhâtü'l-Mekkiyye: Fütüvvet Ehli ve Meczuplar*, Ekrem Demirli (Çev.). İstanbul: Litera.
- İz, M. (?). *Tasavvuf: Mahiyeti, Büyükleri ve Tarikatlar*. 3. Baskı. İstanbul: Türdav.
- Kılıç, M.E. (1996). el-Fütuhâtü'l-Mekkiyye. *TDV İslam Ansiklopedisi*, 13, 251-258.
- Köprülü, M.F. (2018). *Osmanlı İmparatorluğu'nun Kuruluşu*. İstanbul: Alfa.
- Kuşeyri, A. (2017). *Tasavvuf İlimine Dair Kuşeyri Risalesi*. Süleyman Uludağ (Haz.). İstanbul: Dergâh.

- Küçük, S. (2000). Abdullah Ensari El-Herevi'nin Tasavvufi Fütüvvet Risalesi: Kitabu'l-Fütüvvet, *Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2, 137-166.
- Massignon, L. (2020). *Doğuş Devrinde İslam Tasavvufu*. Mehmed Ali Ayni (Çev.). İstanbul: Ataç.
- Razavî, S.M.A.H. (2014). *Fütüvvet-name-i Kebir: Miftahü'd-Dekâik fi Beyâni'l-Fütüvve ve'l-Hakâik*. Sadullah Gülten ve Hacı Yılmaz (Haz.). Alemdar Yalçın ve Gıyasettin Aytaş (Ed.). İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı.
- Razavî, S.M.A.H. (2011). *Fütüvvetname-i Tarikat*, Osman Aydın (Haz.). Alevi-Bektaşî Klasikleri, Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı.
- Rumi, M.C. (1996). *Mesnevi Şerhi*, Şefik Can (Çev.). https://archive.org/stream/SefikCanMesneviSerhi/Sefik_Can-Mesnevi_Serhi_djvu.txt.
- Sarıkaya, M.S. (2002). *XIII-XVI. Asırlardaki Anadolu'da Fütüvvetnamelere Göre Dini İnanç Motifleri*. Ankara: T.C. Kültür Bakanlığı.
- Sühreverdi, Ş. (?). *Avârifü'l Meârif: Gerçek Tasavvuf*, Dilaver Selvi (Çev.). <http://tasavvufekitap.com/sihabuddin-suhreverdi/avariful-mearif.html>.
- Sülemi, E.A. (1981). *Tasavvufun Ana İlkeleri: Sülemi'nin Risaleleri*. Süleyman Ateş (Çev.). Ankara: Ankara Üniversitesi.
- Sülemi, E.A. (2014). *Tasavvufa Giriş*. Yusuf Zeydan (Tah.). Ali Akay (Çev.). İstanbul: İlk Harf.
- Sülemi, E.A. (1977). *Tasavvufta Fütüvvet*. Süleyman Ateş (Çev.). Ankara: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi.
- Şeker, M. (2011). *Türk-İslam Medeniyetinde Ahilik ve Fütüvvet-namelerin Yeri: Seyyid Hüseyin el-Gaybi'nin Muhtasar Fütüvvet-namesi*. İstanbul: Ötüken.
- Taeschner, F. (1972). İslam'da Fütüvvet Teşkilatının Doğuşu Meselesi ve Tarihi Ana Çizgileri. *Belleten*. Semahat Yüksel (Çev.), 36(142), 203-235.
- Uludağ, S. ve Kara, M. (1998). Tabakât-ı Sûfiye Kitapları. Abdullah Câmî (Yaz.). Lamii Çelebi (Terc. ve Şerh.). Süleyman Uludağ ve Mustafa Kara (Haz.). *Nefahâtü'l Üns: Evliyâ Menkıbeleri içinde* (s. 17-28). İstanbul: Marifet.
- Yeniterzi, E. (2001). Türk Edebiyatında Manzum Fütüvvetnameler. *Konya Postası - Akademik Sayfalar*. 18 Ekim, 3(173), 40 (Fas.), 321-323

EXTENDED ABSTRACT

Futuwwa gained different meanings by different groups in different times and geographies in the past. Among these, the tradition of sufi futuwwa is the most rooted and widespread in both written sources and lifestyle and organization. In this study, it is aimed to examine the relationship between futuwwa and sufism, based on the principles and rituals mentioned in futuwwatnamas as the most important source of futuwwa or akhism and to obtain possible inferences about economic life from this relationship. In this respect, the study was conducted on a total of fifteen futuwwatnamas written in Arabic, Persian and Ottoman Turkish, considering the differences in language and understanding in the futuwwatnamas.

In the study, the relationship between futuwwa and sufism and its effect on economic life in the following important sufi futuwwatnamas written in Arabic (five), Persian (five), and Turkish (five) were examined, respectively. The Arabic ones: Abu Abdurrahman as-Sulami's *Kitab al-Futuwwa*, Abdulkareem al-Kushayri's *ar-Risala*, Haca Abdullah al-Ansari al-Haravi's *Kitab al-Futuwwa*, Ahmad b. Ilyas an-Nakkash al-Hartburti's *Tuhfat al-Vasaya*, Muhyeddin Ibn Arabi's *Futuh al-Makkiyya*. The Persian ones: Abu Hafz Shahab al-Din Omar as-Suhrawardi's two futuwwatnamas (*Idalatu al-Iyan Al-al-Burhan*, *Futuwwatnama*, and ... *Avarif al-Maarif*), Nacm Zar-kub's *Futuwwatnama*, Kashani's Translation of *Tuhfat-al-Ikhwana*, Nasiri's *Futuwwatnama*. Finally, the Turkish ones are as follows: Yahya b. Halil b. Choban al-Burgazi's *Futuwwatnama*, Shayk Ashraf b. Ahmad's *Futuwwatnama*, Sayyid Husein b. Sayyid Gaybi's *Futuwwatnama*, Sayyid Muhammad b. Sayyid A. al-Husein ar-Razavi's *Futuwwatnama* (*Futuwwatnama al-Kabeer*, and *Futuwwatnama al-Tariqa*), Asrar Dada's *Futuwwatnama*.

Entrance ceremonies to the Ahi community are important in terms of showing the similarity/relationship between futuwwa and Sufism. As a matter of fact, based on the information mentioned in the futuwwatnamas, the hair of a person who enters Akhism is shaved first, repentance and indoctrination are given, the servant's promise to God (ahdullah) is recited, sherbet is drunk, halva is cooked, a crown, cardigan and shalwar are worn and the belt (shed) is surrounded. On the other

hand, as a common tradition in sufi orders, cardigans are worn as well. In addition, The person who enters the Ahi community is called a *talib* first; that person then receives the titles of *nimtarik* (half *tariqat* member) and *sahib al-tarik* (member of *tariqat*) respectively. Likewise, in-house hierarchical classification is similar to each other. Just as in the tradition of mysticism, each cult group carries its own line to a Companion and from there to the Prophet; In Akhism every art and profession group leads up to a Prophet as the master of that profession and considers itself obliged to follow in his footsteps. Perhaps the most important difference between them is that the person must be a tradesman or a profession when entering the Ahi community.

The findings have shown that the understanding of *futuwwa/akhi* understanding and *futuwwatnamas* are essentially based on the basic moral and decency rules laid down by sufism. In fact, the most important factor that enabled the understanding of *futuwwa* to be widely accepted in different segments of society and in the state administration of the Islamic world was its closeness with the sufi movement. Since the concept of *futuwwa*, defined especially by the great mystics, aims at perfection in humanity, some authors have described the *futuwwa/akhi* organization as a sect of *futuwwa*, although the prevailing view was not. The prevailing view, in which we also agree, is that *futuwwa* never became a standard sect in any period of Islamic history, but it was a civil structure that was formed according to similar moral principles and rules of decency, and whose social and economic functions came to the fore.

As a result of such a comprehensive research, it has been clearly understood that whether the understanding of *futuwwa-ahi-order* tends to the Sunni or Shiite-Alevi-Baktashi tradition, it is essentially based on the rules of morality and decency preached by Sufism. This fact is seen both in language and style, in lifestyle and in almost all rituals. Of course, there may be differences, exaggerations, more esoteric thoughts and movements from place to place; but this is the main structure of *futuwwa*. It is a fact that the thought of *futuwwa* particularly in the first period Arabic Sufi books and *futuwwatnames* was fed more from the basic Islamic sources than the later ones, therefore, it was mainly based on the spiritual progress of a young, brave and altruistic believer or community in the line of the Qur'an and the Sunnah. Therefore, the understanding

of futuwwa, which emerged from the pen of great classical Sufi scholars such as Sulami, Kushayri, Haravi, Hartburti and Ibn Arabi, was mainly fed from the table of prophets, the companions of the Prophet and the The awliya (beloved) of Allah. It is known that these authors are also well-educated scholars in basic Islamic sciences such as tafsir, hadith, kalam, fiqh and qiraat.

In the following centuries, it was seen as an effective tool of propaganda to export the marginal Twelve Imams thought of the Iranian Safavid State to the Islamic geography, especially Anatolia, for political purposes, in addition to the effort of some statesmen to contribute to the stability of the society and their own administration problems. As a result of this, this ancient thought and way of life has been under the influence of esoteric belief motifs from time to time. In this respect, the futuwwa movement, unfortunately, has been used as a tool for political considerations for a long time and has been a source of corruption. It is possible to see them mostly in some futuwvetnames written in Persian and Ottoman Turkish.

In short, the principles in the futuwwatnamas essentially present the vision of a perfect Muslim who has taqwa as preached by the Qur'an and the Sunnah. Therefore, a perfect Muslim artisan, trader and industrialist, who makes up his life around these principles, whether he is a member of the Ahi organization or another sect/tariqat, will continue on his way in the same framework. Because, a businessman who does not incline to the destructive competition mentality of business life, abides by the halal income is aware of the rights of the needy when he wins, and shares it with them, will do everything he produces and sells by observing the consent of Allah; so he will strive to increase the good and reduce the evil. In fact, we believe that it would be appropriate to think of both the ahi and the sufi of modern times on the axis of asceticism and world view in this manner.

ARAŞTIRMACILARIN KATKI ORANI

Yazarın her birinin mevcut araştırmaya katkı oranı aşağıda belirtildiği gibidir.

Yazar'ın araştırmaya katkı oranı %100'dür.

ÇATIŞMA BEYANI

Araştırmada herhangi bir kişi ya da kurum ile finansal ya da kişisel yönden herhangi bir bağlantı bulunmamaktadır. Araştırmada çıkar çatışması bulunmamaktadır.

ARAŞTIRMANIN ETİK İZİNİ

Yapılan bu çalışmada “Yükseköğretim Kurumları Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiği Yönergesi” kapsamında uyulması gerektiği belirtilen tüm kurallara uyulmuştur. Yönergenin ikinci bölümü olan “Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiğine Aykırı Eylemler” başlığı altında belirtilen eylemlerden hiçbiri gerçekleştirilmemiştir.